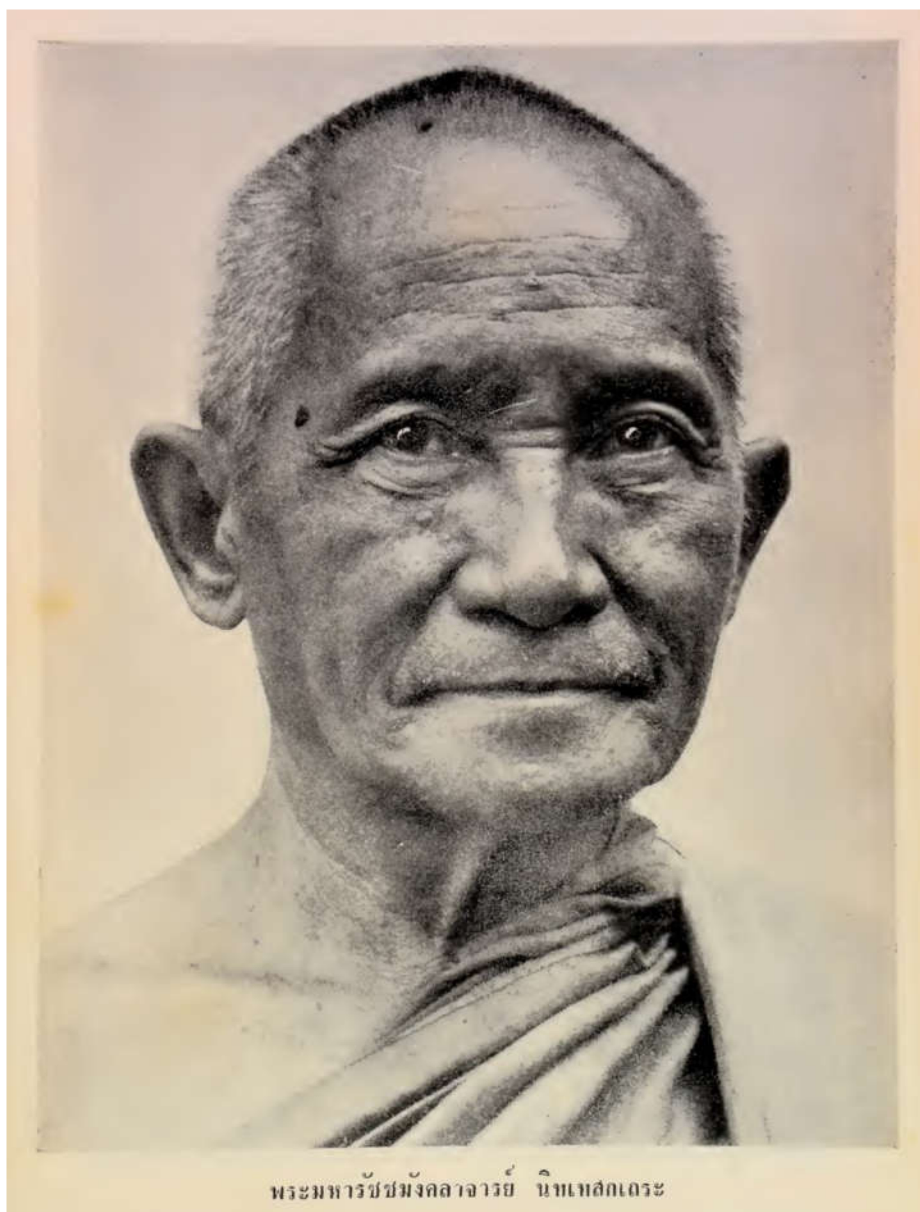
รวมปกิณกธรรม
และธรรมโอวาทต่าง ๆ
ของ

พระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทเทสกเถระ

พระมหารัชชมังคลาจารย์
(เทศ นิทฺเทสกเถร)
อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ รูปที่ ๙

รวมรวมจากหนังสือยุคเก่าหลายเล่ม

(ชุดที่ ๑)

อายุวฑฺฒน

เจริญด้วยอายุ

รวมเกร็ดความรู้เกี่ยวกับอายุขัยและวิธีช่วยให้อายุยืน

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นายอ้ง อังศุสิงห์

บลบางกะจะ อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี

วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๐๔

พุทธโอสถ

แก้โรคต่าง ๆ ทั้งระงับทุกข์คุ้มโทษภัยก็ได้ เป็นยาอายุวัฒนะ แลวรรณะ สุขะ พละ วัฒนะสำหรับคนมีวาศนา แต่ถึงแม้ไม่มีวาศนา ถ้าได้ใช้ยานี้ ก็จะเป็นคนมีวาศนาขึ้นได้ ให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ต้องการไม่เลือกหน้า ฯ

ท่านให้ประกอบดังนี้ คือ

๑. น้ำใจดี อารีอารอบ เมตตา กรุณา อัชฌาสัย อ่อนโยน ฯ

๒. สัตย์ซื่อมั่นคง ในสัญญาแลกิริยาที่ปลงใจเห็นว่าเป็นประโยชน์ ฯ

๓. ประเพณีพิธีการ เพื่อสามัคคี และประโยชน์ ฯ

๔. กตัญญูกตเวที ควรแก่ฐานะแห่งตนแลท่าน ฯ

๕. ศีลแลธรรมบริสุทธิ์ ไม่ยอมทำความชั่ว

เพราะเห็นแก่ตัวแลผู้อื่น หรือเห็นแก่ประโยชน์แลความสะดวกเล็กน้อย ฯ

๖. อดทนต่ออนิฏฐารมณ์ อันเผอิญมาประสบเข้า ฯ

๗. อารมณ์ทั้งมวลที่มาถึง พึงเห็นว่าเป็นเพราะกรรมแห่งตนเป็นปัจจัย ไม่ฟูหรือเหี่ยวไปตาม ฯ

๘. ทำความพอใจในคุณธรรมส่วนชอบ ที่พิจารณาแล้วให้เจริญ ฯ

๙. พากเพียรบากบั่น เพื่อความตั้งมั่นแห่งคุณธรรมที่ประสงค์ ฯ

๑๐. ไม่วางธุระ แลอธิษฐานในใจกิจที่เห็นชอบโดยธรรม ฯ

๑๑. พิจารณาสอบสวนทดลอง แก้ความติดขัดอันจะพึงมีขึ้นให้พ้นจงได้ แม้ทีละน้อยอย่าเพ่อท้อถอยเสียง่าย ฯ ฯ

เมื่อตั้งใจให้เป็นกลาง เป็นหลักมั่นคงดีแล้ว เก็บ

เครื่องยา ๑๑ สิ่งนี้ ปรุงประสมส่วนให้ควรกัน แล้วอธิษฐาน ใส่หม้อคือห้องดวงใจ ปักเฉลวไว้กันวิทยาธรคืออุบาทว์ทั้ง ๔ ผู้จะมาทำยาให้เสื่อมฤทธิ์ คือ ความแฉะชา จืดจาง ลืม ผัดเพี้ยนเวลา เหล่านี้ด้วยสติสัมปชัญญะ แล้วต้มเคี่ยวไปด้วยไฟคือ ตปะ เพียรพิจารณาเนือง ๆ ให้รสยาออก รับประทานเช้าเย็นไม่เป็นโรค ถ้ารับประทานเป็นนิตย์หาโรคมิได้เลย ฯ อนึ่ง ท่านกำชับไว้ว่า ให้ผู้รับประทานยานี้ อดของแสลง ๙ อย่าง คือ

๑. แกล้งแสดงอาการลวงผู้อื่น ด้วยคิดว่าเขาไม่รู้เท่าทันตน ฯ

๒. หาชื่อเสียงลาภยศ ด้วยทุจริต ฯ

๓. ระเริงใจ ไม่ทำการตามหน้าที่ ฯ

๔. ใจน้อยหูเบา ฯ

๕. ทิฐิมีความเห็นเข้าแก่ตัว ไม่ยอมผิดเมื่อผิด ฯ

๖ มานะถือตัวโดยมิใช่ฐานะ ยอมทอดทิ้งความดีเพื่อสมประสงค์ แม้ไม่เป็นประโยชน์ ฯ

๗. โลภอยากได้ความบริบูรณ์ ฟุ่มเฟือยเกินส่วน ฯ

๘. โกรธแค้น เพราะไม่สมประสงค์ เบียดเบียน เพราะไม่ยอม ให้ผู้อื่นมีผิดบ้าง ฯ

๙. คิดพลุ่มพล่ามไม่มีหลักเหตุผล ด้วยอำนาจความอยาก ฯ

เหล่านี้เป็นของแสลงล้างยาอย่ากิน ถ้าปฏิบัติได้ถูกต้องตามแนะนำ ท่านจะเห็นคุณยาด้วยตนเอง ดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้น พึงเห็นตัวอย่างนายช่างถลุงกรวดบ้าง ทรายบ้าง ปูนขาวบ้าง ให้กลายเป็นแก้ว ฉันใด เนื้อหนังและใจของท่านเมื่อประกอบยานี้ให้ถึงที่ ก็จะมีแต่ผ่องแผ้วไม่มีมลทิน ฉันนั้น ฯ

"ขโณ มา โว อุปจฺจคา"

ขณะจงอย่าล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย

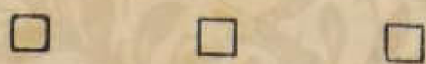
"ขณาตีตา หิ โสจนฺติ"

เพราะผู้ที่มีขณะล่วงเสียแล้วย่อมเศร้าโศก ฯ

คนพาล คือคนมีปัญญาความคิดอ่อน หรือคนโง่ มักจะเป็นคนโตแต่เปลือก แลมัวแต่จะอาบน้ำชำระกายประดับประดาภายนอกให้ผ่องใส หารู้จักที่ชำระแลประดับประดาใจ

ให้ผ่องใส่ดีไม่ กับพอใจแต่จะให้ปากแลท้องของตนอิ่มด้วยอาหาร มิได้เป็นธุระเลี้ยงดูใจด้วยคุณธรรมให้อิ่มหมีพีมันบ้าง แต่ฝ่ายบัณฑิต ประกอบกิจทั้งภายนอก แลภายในเสมอกัน คือ ชำระกายก็สะอาด วาจาก็สะอาด ใจก็สะอาด หมดจดงดงามด้วยใช้วิทยาความรู้เป็นเครื่องประดับ ทั้งให้กายวาจาใจนั้น ได้รับเลี้ยงดูด้วยอาหารแลคุณธรรมให้อิ่มหนำสำราญเสมอกัน ๆ

แม้ด้วยเหตุนั้น ๆ เมื่อท่านมาปรารภอายุ สังขารอันมีประมาณน้อย โดยเทียบกับเวลาของโลกแล้ว จะประ-พฤติเช่นบัณฑิต และอธิษฐานจิตเนื่องด้วยสัจจะแลเมตตาตามกาลเพื่อประโยชน์เช่นนั้น ก็ควรแท้ ๆ

คัดจากหนังสือ "พุทธโอสถ"
ของ เจ้าคุณ เนกขัมมมุนี วัดสัมพันธวงศ์
พ.ศ. ๒๔๗๓

สตมาหานุสรณีย์

สนท่านพระธัมวโรดม (อุตฺตโม)

วัดราชาธิวาส

13 ตุลาคม 2485 19 มกราคม 2486

เขมสรนคาถา

พระรัชชมงคลมุนี นิสฺเทสโก วัดสัมพันธวงส์
สแดงในการบำเพ็นกุสลสัตมวารที่ 9
สพเจ้าคุน พระธัมวโรดม วัดราชาธิวาส
วันอังคารที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2485

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ สรณํ คโต
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ
ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ
อริยญฺจฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ทุกฺขูปสมคามินํ
เอตํ โข สรณํ เขมํ เอตํ สรณมุตฺตมํ
เอตํ สรณมาคมฺม สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตีติ.

บัดนี้ จักวิสัชนาพระธัมเทสนา ในเขมสรนคาถา ฉลองสัทธาปสาทาทิคุน เพิ่มพูนอินทรีย์บารมีธัม ตามสมควนแก่กุสลทักสินานุปทาน บัจโจปการกิจ ที่คนะสิสยานุสิส ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคริหัถ สำนักวัดราชาธิวาส วัดราชผาติการาม และภิกสุวัดบุรนสิริบางรูป ได้มีสมานฉันท์พร้อมเพรียงกันบำเพ็น อุทิสกัลปนาผลถวายท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดม (อุตฺตโม) ผู้เปนพระอุปชายะอาจารย์ที่เคารพนับถือของตน ในสัตมวารที่ 9 นับแต่กาลมรนภาพของท่านมา โดย

หวังจะให้ประโยชนสุขสำเหร็ดแด่ท่านยิ่งขึ้น ตามควนแก่ถานะและโอกาส ด้วยอำนาดกตัญญูกตเวทิตา.

ในการที่คนะสิสยานุสิสมาระลึกถึงอุปการคุน ของท่านเจ้าคุนพระธัมวโรดม อุตตมเถระ ว่าตนได้อาสัยท่าน จนมีความรู้สามาถตั้งตนไว้ชอบ ประกอบกรนียกิจให้สำเหร็ด และได้ความสุขกายสบายใจเปนลำดับมา แล้วหวังสนองคุนูปการของท่าน จึ่งร่วมกันประกอบยัญวิธีเปนการใหย่ ตามที่บันทิตนิยมเปนประเพนีสืบมา รวมลงในบุญกิริยา ทาน สีล ภาวนามัยกุสล เปนธัมบันนาการอุทิสกัลปนาผลถวายสักการะบูชาท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดม ผู้อุตตมครุถานียของตน เปนการสนับสนุนเกียรติยส เกียรติคุนของท่านให้ปรากต และส่งเสิมสุขสมบัติของท่านให้วัธนาถาวรสืบไป ด้วยความเคารพนับถือ และอิ่มใจว่าได้ทำสมควน ดังนี้ ชื่อว่าเปนการบ่มอินทรีย์ บำเพ็นบารมีของท่านและของตนให้ไพบูลย์ เปนที่ตั้งแห่งสามัคคีและความจเรินสุขสวัสดินิรันดร์.

การระลึกถึงลักสนะและคุนสมบัติของท่านผู้จเริน ที่ควนเคารพบูชา ย่อมเปนเหตุเร้าใจให้เกิดสัทธาวิริยะอุตสาหะรีบบำเพ็นความดีเพื่อบันลุผลที่หมายมั่น ฉะนั้น จักบรรยายคุนลักสนะของท่านโดยสังเขป พอเปนอนุสรนีย์ ซ้อมความเข้าใจ ฟื้นความจำ และเร้าอุตสาหะในกรนียะต่อไป.

ท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดมนั้น ท่านเปนผู้อุดมด้วยลักสนะที่น่า

เถือมใสหลายหย่าง ตั้งต้นแต่มีรูปสมบัติสมบูรณ์ มีเสียงกังวานแจ่มใสชัดเจน มีปรกติพูดด้วยปัญญา มีมรรยาทสุภาพ นุ่งห่มเรียบร้อย ทั้งที่หยู่อาสัยรักสาสอาดเรียบ ๆ เปนระเบียบ ไม่รุงรัง ไม่ฉูดฉาด มีใจเมตตาอารีและฉลาด ประกอบกิจตามอำนาดแห่งเหตุผลโดยกาลเปนพื้นเพอัธยาสัย แม้ในสมัยที่ท่านยังหยู่ในปถมวัย (ยังเปนผู้น้อย) ก็ได้รับเมตตากรุนาจากท่านผู้ไหย่เปนอันดี ด้วยมีหวังว่าจะเปนผู้สามาถ เปนทายาทสืบวงส์สกุลให้จเรินแพร่หลาย ยังประโยชน์อันยิ่งไหย่ให้สำเหร็ดแก่หมู่คนะ พระสาสนา และประเทสชาติต่อไป ทั้งเปนที่พอใจนิยมนับถือ ของผู้ได้เสวนะสมาคม ดังนี้ เหมือนจะชี้ให้ผู้สังเกตและหวังหยู่เห็นว่า ควนรีบทำความดี เพราะวิบากสมบัติอันอุดมด้วยคุนลักสนะเช่นนี้ ท่านได้ด้วยปุพเพกตปุญญตา คือความดีที่ได้ทำไว้ในปางก่อน.

เมื่อท่านได้อาสัยรูปกายนามกายอันอุดม ประดุจได้พื้นที่และพืชพันธุ์อันดีเหมาะเจาะพร้อมด้วยต้นทุน คืออายุ กาล และประเทสอันสมควนแล้ว ไม่เมาประมาท พยายามถือเอาโอกาสสึกสา และประกอบกรนียกิจ ด้วยการพินิจเลือกเฟ้นด้วยดี อายุกาลล่วงไปเท่าไร ท่านก็ส้างสมอบรมวิชาความรู้ความสามาถ พร้อมด้วยความฉลาดไหวพริบ และคุนความดีให้มากขึ้นเท่านั้น เกียรติยสเกียรติคุนของท่าน ก็ยิ่งจเรินไพสาลโดยลำดับ เริ่มแต่ได้รับความไว้วางใจจากท่านผู้ไหย่ และได้รับมอบหมายให้ช่วยทำกิจการอันเปนหน้าที่ในหมู่

เช่นในคราวที่อยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ก็เป็นผู้ที่โปรดปรานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ผู้พระอุปชายะ แม้เมื่อมาอยู่วัดราชาธิวาสแล้ว บางคราวก็ยังโปรดให้ไปตามสเด็ดตรวดการคณะสงค์ ท่านได้เปนผู้ช่วยนำภาระพระสาสนาหลายอย่าง เช่นเปนครูสอนบาลี เปนพระพี้เลี้ยงแนะนำนวกภิกสุสามเนร (ตั้งแต่สามัญจนเจ้านายชั้นสูงที่ซงผนวด) เปนผู้มีสิลปะในการใช้เสียง จนได้รับหน้าที่เปนครูฝึกซ้อมสวดภานวารให้พระพิธธัม เปนผู้ชัดตำนานในราชการเนือง ๆ และประกาสเทวดาในพระราชพิธีตรุสสงกรานต์ เปนผู้สวดปาติโมกข์ดี มีจังหวะชัดเจน เทสนาดี ไพเราะ ชำนาญทั้งสแดงโดยปติภานและสแดงโดยแต่งเปนหนังสือ จนได้รับยกย่องเปนพระคนาจารย์เอกในทางสแดงธัม ได้รับพระราชทานสมนสักดิ์เปนพระราชาคณะ และเปนเจ้าคณะมนทลพูเก็ตแต่ยังหนุ่ม (พันสา ๑) ได้เปนเจ้าหน้าที่อำนวยการมหามกุตราชวิทยาลัย โดยรับสนองพระบัญชาของสมเด็ดพระมหาสมณเจ้า ผู้ซงดำรงตำแหน่งนายกมหามกุต ฯ ให้การงานเปนไปด้วยดี ครั้นซงพระกรุนาโปรดให้มาเปนเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส ก็ได้จัดการสึกสาพระปริยัติธัมให้จเรินขึ้นโดยรวดเร็ว มีพระภิกสุสามเนรเปนเปรียญทั้งตรีโทเอกเปนอันมาก ทั้งได้อบรมให้เข้าใจในระเบียบแบบแผน และนิยมในสัมมาปติบัติสามาถในกิจการ จนได้ทายาททำงานแทนหลายรูป ที่เปนครูสอนนักธัมและบาลีก็มี เปนเจ้าอาวาสก็มี เปนเจ้าคณะแขวงก็มี เปนเจ้าคณะจังหวัดก็มี เปนเจ้าคณะมนทล

ก็มี ช่วยแบ่งภาระธุระพระสาสนาไปทำทุกหน้าที่ ขยายกิจการทำนุ-บำรุงเผยแผ่พระสาสนาให้จเริน พร้อมทั้งการปริยัติ การปติบัติพระธัมวินัย และขนบทำเนียม ระเบียบแบบแผนที่เนื่องด้วยสาสนวิธี การปกครอง การบริหาร และการก่อสร้างปติสังขรน์ ทั้งในวัดราชาธิวาส และแพร่หลายไปทั่วทุกจังหวัด ในมนทลนครสรีธัมราช และมนทลภูเก็ตที่ท่านปกครอง.

ในการก่อสร้างปติสังขรน์ ท่านได้จัดสร้างเสนาสนะในวัดราชาธิวาส เปนกุดิติถาวร มากเพียงพอแก่ความต้องการสมกับสถานที่ และเปนระเบียบเรียบร้อย ในวัดอื่น ๆ ในต่างจังหวัด ก็ได้ช่วยแนะนำสนับสนุนทุนก่อสร้างและออกแบบให้เปนอันมาก นอกจากนี้ ท่านได้จัดให้สร้างวัดขึ้นใหม่ในตำบนทำเลที่เหมาะอีกหลายวัด คือวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร วัดเสกขาราม หลังสวน จังหวัดชุมพร วัดตรนาราม จังหวัดสุราสดร์ธานี วัดมัชชิมภูมิ จังหวัดตรัง วัดเขาทอง จังหวัดพัทลุง วัดเขาน้อย จังหวัดนครสรีธัมราช วัดนิกรชนาราม จังหวัดปัตตานี วัดโภคาจุฑามาตย์ จังหวัดกะบี่ แม้สร้างในเวลาไม่นาน ก็เปนวัดที่หลักถาน เพราะได้ผู้มีกำลังทรัพย์กำลังสัทธาสนับสนุนเปนอันดี และเปนที่อยู่ของเจ้าคนะจังหวัดถึง 3 วัด.

ในการเกื้อกูลสัมมาปติบัติ ท่านได้เรียบเรียงหนังสือธัมคำสอนทั้งคำเรียงคำประพันธ์ และแปลบาลีที่เปนหลักข้อปติบัติพิมพ์แจกมากมาย พร้อมทั้งแนะนำสั่งสอน และทำให้เห็นเปนตัวหย่าง ทั้งบรรพชิต

และศรัทธาจึงนิยมสัมมาปฏิบัติมากขึ้น ตลอดถึงพยายามฝึกฝนจิตใน ทางสมถวิปัสสนาก็มีเป็นอันมาก.

กิจการที่เจริญแพร่หลายไปได้ ดังนี้ ก็ด้วยท่านมีวิริยะอุตสาหะ เป็นทั้งนักศึกษาค้นคว้า นักปฏิบัติ นักสังเกตเหตุการณ์ เป็นผู้เฉียบ ในอุบายหลายอย่าง คือหมั่นออกตรวจการคณะ สังเกตการด้วยตน เอง พร้อมด้วยการประชุมแนะนำสั่งสอน และผูกไมตรีกับเจ้าหน้าที่ ทางราชการและเจ้าคณะ ตลอดถึงพุทธบริษัททั้งศรัทธาบรรพชิต ด้วย ธัมปฏิสันถานและอามิสปฏิสันถาน โดยควรแก่กาละเทศะ ประสาน งานกันได้ดี (ให้ผู้ที่สมควรออกไปตรวจตราแนะนำแทนบ้าง) ออก ระเบียบวางหลักการปฏิบัติหน้าที่ ให้สดวกแก่เจ้าอาวาสเจ้าคณะบ้าง หาอุบายสำหรวดด้วยให้คำถามให้ตอบ และให้ทำบัญชีกิจการที่ ดำเนินไปในวัดนั้น ๆ ส่งผ่านเจ้าคณะมาสอบสวนเทียบเคียง แล้วติ หรือชมตามควรแก่เหตุบ้าง เพื่อหาวิธีเร้าอุตสาหะเจ้าอาวาสเจ้าคณะ ให้เข้มแข็งขึ้น ด้วยกำลังเมตตาปรารถนาจะให้บันลุถึงความสำเหร็จ ผลดีงาม เมื่อปรากฏว่าวัดใดแขวงใด จังหวัดใด ทำการได้เรียบร้อย จเริญดี ก็ยกย่องขอพระราชทานสมณศักดิ์ให้เป็นเกียรติแก่ท่านที่เป็น กำลังพระศาสนา และสถานที่จังหวัดนั้น ๆ ในที่สุดเจ้าคณะจังหวัด 2 มณฑล (ในมณฑลนครศรีธัมราช 7 จังหวัด และมณฑลภูเก็ต 5 จังหวัด) มี 12 รูป ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะทั่ว กัน แม้ท่านก็ได้เลื่อนสมณศักดิ์โดยลำดับ จนได้รับตำแหน่งเป็นเจ้า

คณะรองหนได้เปนพระเถระผู้ใหญ่รูปหนึ่ง.

ชีวิตของท่านแม้เปนหยู่ได้เพียง 63 ปี ก็เต็มไปด้วยประโยชน์ ทั้งคดีโลกคดีธัม เปนที่ตั้งแห่งความนับถือเคารพบูชา สมนามใน สาสนาของท่านว่า อุตฺตโม ที่แปลว่า ผู้อุดม ผู้ยิ่ง ผู้สูง บันดาสิสยา-นุสิสและผู้ที่ได้สมาคมคุ้นเคยและเคารพนับถือ ได้เห็นคุนลักสนะอันอุดมของท่าน ได้ชักชวนกันหล่อรูปเท่าตัวท่านไว้เปนที่ระลึกสักการะบูชา ในจังหวัดต่าง ๆ เปนอันมาก ทั้งช่วยกันพิมพ์รูปท่าน สร้างเหรียนรูปท่าน แจกเปนที่ระลึกแก่ผู้ที่นับถือเคารพก็มากนับด้วยหมื่น เพราะท่านมีปัญญาดีถึงจะมีกิจกังวลด้วยหมู่คนะมากมาย ทั้งในวัดและในมนทลก็ตาม ท่านก็พยายามปลีกหาเวลาเพื่อบำเพ็นสมถวิปัสนา ก้าวไปสู่คุนเบื้องหน้าเนือง ๆ ทั้งเปนผู้นำหมู่และเปนผู้ปติบัติฉเพาะตน มิได้มัวเมาเพลิดเพลินกังวลในหน้าที่การงาน อันเปนส่วนกุสลวัตต-คามีจนเกินการน์ สมด้วยพระพุทธภาสิตบันหารว่า

อปฺปมตฺโต ปมตฺเตสุ สุตฺเตสุ พหุชาคโร
อพลสฺสํว สีฆสฺโส หิตฺวา ยาติ สุเมธโส

ผู้มีปัญญาดี เมื่อสัตว์ทั้งหลายอื่นประมาทแล้ว ท่านไม่ประมาท หลับแล้ว ท่านเปนผู้ตื่นมาก ทิ้งคนโง่ไปหยู่ เหมือนม้าเร็วทิ้งม้าไม่มีกำลังไปหยู่ ฉะนั้น.

แม้วัดที่สร้างดังกล่าวแล้วนั้น บางแห่งก็เปนที่หลีกไปพักเพื่อวิเวก ในคราวออกไปตรวดการคนะมนทล พายหลังจึ่งกลายเปนอารามขึ้น

ตอนปลายก่อนแต่มรนภาพ 5-6 ปีมานี้ เมื่อท่านมีทายาทเปนผู้ทำงานแทนได้ทุกตำแหน่งหน้าที่แล้ว ก็ยิ่งมีเวลาค้นคว้าฝึกฝนอบรมจิตในคุนธัมอันประเสิดยิ่ง ทั้งส่วนตนและบริสัทให้ดีมากขึ้น จนได้เห็นอานิสงส์แห่งการปติบัติ สามาถอดกลั้นทุขเวทนาอันเกิดแต่อาพาธ มิหวั่นหวาดขลาดกลัวต่อมรนภัย ตลอดถึงได้สั่งเตรียมการอันเปนอวสานแห่งชีวิตไว้เรียบร้อย สมกับราชทินนามของท่านว่า พระธัมวโรดม ผู้มีธัมอันประเสิดยิ่ง หรือผู้อุดมด้วยธัมอันประเสิด ดังนี้ ก็เพราะท่านมีจิตน้อมไปในคุนพระรัตนตรัยเปนสรนะหย่างสูงสุดมั่นคง เปนปัจจัยให้ท่านตกลงใจอุทิสชีวิตร่างกาย ทำการพระสาสนามาด้วยดี ตลอดอวสาน ได้ในพระพุทธภาสิตบันหารเขมสรนคาถา ดังที่ได้เชินมาเปนบทนิกเขปข้างต้นนั้นว่า

โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ สรณํ คโต
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ

เปนอาทิ แปลว่า ก็ผู้ใด ถึงพระพุทธเจ้าด้วย พระธัมด้วย พระสงค์ด้วย ว่าเปนสรนะแล้ว เห็นอริยสัจทั้ง 4 ด้วยปัญญาอันชอบ คือ ทุข ตันหาเปนแดนเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุข ความก้าวล่วงทุข และมัคมีองค์ 8 อันไปจากข้าสึก ให้ถึงพระนิพพานเปนที่เข้าไประงับทุข นี่แลเปนสรนะอันเกสม นี่เปนสรนะอันอุดม ผู้อาสัยอันนี้เปนสรนะแล้ว ย่อมพ้นจากทุขทั้งปวงได้ ดังนี้ (จักอัตถาธิบายตามควนแก่เวลา).

การถึงพระพุทธเจ้า พระธัม พระสงค์เปนสรนะนั้น มีคุนอุดม

ประเสิดสามาถป้องกันภัยพิบัติต่าง ๆ ได้ ไม่ต้องหวาดไม่ต้องกลัว ไม่มีขนพองสยองเกล้า มีแต่เร้าให้ประกอบกิจการกุสล ทั้งที่เปนประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่นเต็มกำลัง เพราะพระพุทธเจ้าเปนจอมปราชญ์ สามาถบำเพ็นประโยชน์ด้วยดี มีราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไปแล้ว เปนผู้ไม่กลัว ไม่หวาด ไม่สะดุ้ง ไม่หนี ดีกว่าที่พึ่งหย่างอื่น ๆ มีภูเขา ป่า อาราม และต้นไม้ที่เปนเจดีย์เปนต้น ซึ่งพึ่งได้บ้าง ไม่ได้บ้าง เพราะเปนที่พึ่งพายนอก.

แต่ผู้ที่ไม่ฉลาด ไม่สามาถถึงพระรัตนตรัยที่แท้จิง ก็ไม่ได้อานิสงส์ที่แท้จิง คือผู้ไม่เห็นพระรัตนตรัย ก็ถือเอาสภาพอันใดอันหนึ่งว่า เปนพระพุทธ พระธัม พระสงค์ เปนสรนะที่พึ่ง เช่นผู้อ่อนสึกสาปัญญาหยาบ เขาบอกว่า พระพุทธ พระธัม พระสงค์ เปนรัตนประเสิด ก็ว่าประเสิดตามเขาไป ไม่เห็นด้วยใจของตน นึกเดาไปว่า พระพุทธเจ้าเปนเหมือนเทวดาอารักส์ผู้สักดิ์สิทธิ์ ดังนี้ก็ดี ผู้ที่สึกสาซาบแต่เพียงเรื่องว่า พระพุทธเจ้าเปนยอดนักปราชญ์ ทำพระกายพระวาจาพระหรึทัยของพระองค์ให้สอาด หมดจดจากเครื่องเส้าหมองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้ทำตาม พระธัมคำสั่งสอนของพระองค์ประกอบด้วยเหตุผล เปนของจิง ให้ผู้ทำตามได้พ้นจากทุข พระสงค์ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว พ้นจากทุขได้เปนต้นก็ดี ผู้เช่นนี้ แม้จะสแดงตนว่าถึงพระรัตนตรัย ด้วยเปล่งวาจาว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ด้วยน้อมใจ

ไปนึกถึงสัญญาอดีตชั่วคราว ไม่เห็นด้วยปัญญา ก็ชื่อว่าถึงพระรัตน-ตรัยด้วยอาการหยาบ ชั้นนอกเปนส่วนสมถวิธี และมักถึงได้ดีเปนครั้งคราวไม่เนืองนิจ ยังมีระหว่างให้ทำผิดและถูก คือสมัยใด จิตน้อมไปในกามารมณ์ ก็อาดเศ้าหมองหวาดกลัว ประพรึติผิดและประสบทุขภัยต่าง ๆ ได้ สมัยใด จิตน้อมไปในคุนพระรัตนตรัย ก็ผ่องใสบันเทิงในกุสลสัมมาปติบัติ ไม่อึดอัดเส้าหมอง มีความสงบสุขเปนอานิสงส์.

สมเด็ดพระบรมสาสดา ซงปราถนาจะให้สาธุชนแจ้งชัดในพระรัตนตรัย และเข้าถึงได้เนืองนิจ จึงได้ตรัดพระพุทธภาสิตเปนลำดับไปว่า จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ เห็นอริยสัจ 4 ด้วยปัญญาอันชอบ คือเห็นทุข สมุทัย นิโรธ มัค เพื่อประกอบการถึงพระรัตนตรัยให้เปนสรนะอันเกสม เปนสรนะอันอุดม เมื่อบุคคลอาสัยพระรัตนตรัยโดยเห็นอริยสัจ 4 ด้วยปัญญาอันชอบเปนสรนะแล้ว เช่นพระอริยสาวกสาวิกาผู้ไกลจากข้าสึก ไม่ต้องไปสู่อบายภูมิอีกแน่นอน ดังนี้ ชื่อว่าถึงพระรัตนตรัยด้วยอาการละเอียด ถึงได้เนืองนิจ ทำจิตให้เกสมอุดมพ้นจากทุขได้จิง.

เพราะฉะนั้น ผู้จะถึงพระรัตนตรัยหย่างแท้จิง ย่อมไม่ประมาทไม่เพลิดเพลินมัวเมาในกามคุน โดยเห็นกามคุนเปนไปในโลกอันไม่แน่นอน มีทุขร้อนเบียดเบียนหยู่เนืองนิจ ไม่เมาในความรู้เพียงได้สึกสาพระปริยัติ โดยเห็นปริยัติธัมเปนแต่เรื่องอดีตที่ล่วงไปแล้ว เปน

แต่ภาพเครื่องส่องหรือประกอบความจริง เปนเงาของความจริง ไม่ใช่สภาพที่จริงแท้ เปนแต่จริงชั้นวาจา จริงชั้นสมมตบัญญัติ ไม่ใช่จริงอริยสัจที่เปนเนื้อปรมัตถ แม้วัตตคามีกุสลก็ให้ผลจำกัดกาล ไม่เพลิดเพลินการงานส่วนวัตตคามีกุสลจนเกินเหตุ แสวงหาโอกาสปติบัติขจัดกิเลสด้วยอุบายอันแยบคาย ไม่ทอดธุระจนได้ประสบของจริงหย่างประเสิดด้วยปัญญาอันยิ่ง ดังพระพุทธภาสิตคาถาซึ่งอนุโมทนาธัมมานุธัมปติบัติของพระธัมมารามเถระว่า

ธมฺมาราโม ธมฺมรโต ธมฺมํ อนุวิจินฺตยํ
ธมฺมํ อนุสฺสรํ ภิกฺขุ สทฺธมฺมา น ปริหายติ

แปลว่า ภิกสุผู้มีธัมเปนที่มายินดี ยินดีแล้วในธัม ใคร่ครวญธัมหยู่ ระลึกธัมเนือง ๆ หยู่ ย่อมไม่เสื่อมจากสัทธัม ดังนี้.

อุบายอันแยบคายนั้นมีนัยต่าง ๆ แต่ก็รวมลงที่ความจริง คือ อริยมัค เมื่อกำหนดเพ่งดูความจริงที่กายและจิต ด้วยสติปัญญาและความเพียรให้เห็นอริยสัจ จึ่งจะเห็นพระรัตนตรัยประจักส์แน่นอนไม่กลับกลาย และถึงได้เนื่องนิจ หากจะมีบางคนนึกค้านว่า กายจิตเราไม่ใช่พระพุทธเจ้า ไม่ใช่พระธัมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และไม่ใช่พระสงค์ เราดูที่กายจิตจะเห็นพระพุทธเจ้า พระธัม พระสงค์ได้หย่างไร คำเฉลยก็จะพึงมีว่า จริงหยู่ กายจิตของเราไม่ใช่พระพุทธเจ้า ไม่ใช่พระธัมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่พระสงค์ เพราะ (เรายึดถือไว้ว่าเปนของเรา) เรายังไม่รู้เห็นตามเปนจริง แต่เปนสภาพเครื่อง

รองรับพระพุทธเจ้า พระธัม พระสงค์ คือเมื่อกำจัดกิเลศตันหาอุปาทาน ความยึดถือว่าเราว่าของเรา อันเปนเครื่องมัวหมองออกเสียแล้ว พระพุทธเจ้า พระธัม พระสงค์ จะปรากตที่กายจิตนี้ เพราะพระพุทธเจ้าซึ่งบัญญัติพระรัตนตรัยเนื่องด้วยกายและจิต เหมือนหมอบอกว่าเกลือเปนยาแก้ปวดท้อง ท่านใช้ได้ผลมาแล้ว เกลือของเรามี แม่เราเห็นว่าเกลือไม่ใช่หมอ ไม่ใช่ยาของหมอ (เปนเกลือของเรา) ไม่ใช่เปนผู้ที่หายปวดท้อง แต่เมื่อเรามีโรคปวดท้อง และใช้เกลือของเรากินแล้วหายโรคปวดท้อง เราก็รู้จักประโยชน์ของเกลือ และรู้คุนหมอว่า ท่านหายโรคปวดท้องแล้วเหมือนเรา เกลือที่เรากินหายโรคก็เหมือนเกลือที่หมอกิน แม้คนอื่น ๆ ที่หายโรคปวดท้องด้วยอาสัยกินเกลือก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จำเปนแท้ที่จะต้องกำหนดเพ่งที่กายและจิต อันเปนที่รองรับคุนพระรัตนตรัย ซึ่งเปนสรนะอันกเสิมอุดม.

เมื่ออาสัยสติบัญญาเพ่งด้วยความเพียร ย่อมเห็นนามคือจิตเจตสิกและรูปเปนคนละส่วน โดยลักสนะอาการ คือเกิดขึ้นตั้งหยู่ซึมซาบดูดดึงแนบชิดติดพันกึ่มี กะทบกะแทกแตกดัน เบียดเสียดครู่สีกมี ตามแต่บัจจัย แต่แล้วแปรและดับไปตามบัจจัย เห็นทั้งสังขตธัมและบัจจัยที่ปรุงแต่งโดยเปนของไม่เที่ยง เปนทุข ไม่ใช่ตนเพราะทนหยู่ไม่ได้ตามเปนจิง ด้วยบัญญาอันชอบแล้ว เบื่อหน่ายคลายกำหนัด หายเพลิดเพลิน จนได้เห็นธัมอันสงบที่ปราสจากบัจจัย

เครื่องปรุงแต่ง ก็ย่อมสแดงถึงอริยมัคอันได้บำเพ็น ว่าเห็นชอบหย่างไร ดังเนื้อความในพระธัมจักกัปปวัตตนสูตร สแดงนิเทสแห่งอริยสัจว่า

อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขํ อริยสจฺจํ เปนต้น ดูก่อนภิกสุทั้งหลาย ก็นี้แลทุขเปนของจิงที่ให้ผู้เห็นไปจากข้าสึก คือ ความเกิด (นามรูป) เปนทุข ความแก่เปนทุข ความตายเปนทุข ความโสก ความร่ำไรรำพัน ความโทมนัส และความคับแค้นใจเปนทุข ความประสบด้วยสิ่งไม่เปนที่รักเปนทุข ความพลัดพรากจากสิ่งที่เปนที่รักเปนทุข ปราถนาหยู่ย่อมไม่ได้แม้อันใด แม้อันนั้นก็เปนทุข สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา โดยย่อ อุปาทานขันธ์ 5 เปนทุข.

เปนไปตามธัมดาของสังขารที่อาสัยเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เพราะเบญจขันธ์มีเกิดแล้ว ก็มีแปรไปดับไปและทนหยู่ไม่ได้ ไม่หยู่ในอำนาดปราถนา ไม่มีขนะว่างเว้น จึงชื่อว่าทุข.

ดูก่อนภิกสุทั้งหลาย ก็นี้แลเหตุให้ทุขเกิดขึ้น เปนของจิงที่ให้ผู้เห็นไปจากข้าสึก คือตันหาความทยานหยากนี้ (ได) ทำให้มีภพอีก เปนไปกับด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาดความเพลิดเพลินในอารมน์นั้น ๆ กล่าวคือความทยานหยากในอารมน์ที่ใคร่ ความทยานหยากในความมีความเปน ความทยานหยากในความไม่มีไม่เปน.

และเห็นเจตสิกธัมเหล่านี้เปนสังขารผู้ปรุงทุขให้เกิดขึ้น แล้วก็

แปรและดับไปตามธัมดา ก็แต่ว่าผู้ไม่มีปัญญาไม่รู้ว่าเปนธัมชาติล้างทุข เห็นเปนสุขด้วยอำนาดความกำหนัดและความเพลิน ในสังขารและการล้างสังขาร เพราะไร้โยนิโสมนสิการ จึ่งบำรุงตันหาล้างทุขขึ้นร่ำไป ตันหาจึ่งเกิดสืบอนุสนธิล้างทุขต่อไปอีก ฝ่ายผู้คอยเพ่งดูจนเห็นชัดด้วยปัญญา รู้ว่าตันหาเปนเหตุล้างทุขให้ ก็เกิดความระอาเบื่อหน่ายในทุข ความกำหนัดทยานหยาก ความเพลินในอารมน์นั้น ๆ จึ่งดับ ทุขย่อมดับไปตาม.

ดูก่อนภิกสุทั้งหลาย ก็นี้แล ความดับทุขเปนของจิงที่ให้ผู้เห็นไปจากข้าสึก คือความดับโดยสิ้นกำหนัด โดยไม่เหลือแห่งตันหานั้นนั่นเทียว ความสละ (ตันหา) ความวางคืน (ตันหา) ความ (ปล่อย) พ้นไป ความไม่พัวพัน.

การที่ทุขดับไปหมดนี้เปนธัมปรากต เพราะอาสัยการปติบัติคือการเพ่งของจิงด้วยข้อปติบัติ ก็นี้แลข้อปติบัติให้ถึงความดับทุขที่ให้ผู้ดำเนินไปจากข้าสึก ได้แก่ทางมีองค์ ๘ เครื่องไปจากข้าสึกนี้แล คือปัญญาเห็นชอบ ความดำหริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ ความเลี้ยงชีวิตชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งจิตชอบ.

เมื่ออริยมัคทำกิจแล้วย่อมเห็นธัม 2 หย่างต่างกัน คือสังขารพวกมีการเกิดขึ้นดึงดูดแนบชิดติดพัน และมีการกะทบกะแทกแดกดันเบียดเสียดแล้ว ก็มีการแปรการดับไม่ยับยั้งเหมือนกันหมดหย่าง 1

วิสังขาร ไม่มีการเกิด ก็ไม่มีแปรไม่มีดับ ไม่มีการดึงดูดแนบชิดติดพัน ไม่มีกะแทกแดกดัน ไม่มีฟูไม่มีแฟบ ไม่มีทุขไม่มีโสก ไม่มีได้ไม่มีเสีย ไม่มีอะไรกะทบ เปนธัมสงบ เปนสุขแห้งจากกามและนามรูปทั้งปวง ต่วงทุขสิ้นเชิงหย่าง ๒ เมื่อเห็นสังขารมีอาการเกิดดับส่วนหนึ่ง วิสังขารไม่มีอาการเกิดดับส่วนหนึ่ง เปนธัมถิติธัมนิยาม เปนอันเห็นพระพุทธเจ้า พระธัม พระสงค์ประจักส์ด้วยปัญญาอันชอบ เข้าถึงพระรัตนตรัยเปนสรนะอันเกสม เปนสรนะอันอุดม พ้นจากทุขทั้งปวงได้นิรันดร์ แล้วนอบน้อมพระรัตนตรัยหยู่ ดังเนื้อความแห่งคาถาปนามพระรัตนตรัย ที่พระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้า พระมหาธีรราชซงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

พุทฺธํ นเม รตนภูตสรีรจิตฺตํ ธมฺมํ นเม รตนภูตวิสุทฺธิสารํ
สงฺฆํ นเม รตนภูตสุสีลทิฏฺฐึ เอตํ นเม ติรตนํ รตนตฺตยวฺหํ

ข้าพเจ้านมัสการพระพุทธเจ้าผู้มีพระกายและจิตเปนรัตนะ ข้าพเจ้านมัสการพระธัมมีสาระคือความหมดจดวิเสสเปนรัตนะ ข้าพเจ้านมัสการพระสงค์ผู้มีสีลและทิตถิอันงามเปนรัตนะ ข้าพเจ้านมัสการสามรัตนะนี้อันชื่อว่าพระรัตนตรัย.

พระรัตนตรัยนี้มีพระคุนอันยิ่งใหย่ พ้นวิสัยที่พรรนนา เปนที่สักการบูชาหย่างยอดเยี่ยมกว่าบันดาสิ่งที่ควนบูชา เปนที่นำมาซึ่งความเลื่อมใส เปนภาคพื้นแห่งบุญของผู้ต้องการด้วยบุญ เปนประโยชน์ที่ต้องอาสัยเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง บันดาพุทธบริสัทผู้

เคร่งครัดจึ่งระลึกคุนพระรัตนตรัยเนือง ๆ และวางระเบียบไว้สำหรับให้ผู้มีกิจกังวลมาก มีสัทธายังอ่อนไม่สามาถจะระลึกเนือง ๆ ให้ระลึกเปนกิจวัตในเวลาเช้าและเย็นที่เรียกว่าทำวัด เพื่อจะให้พุทธบริสัททั้งคริหัถบรรพชิต มีจิตสัทธาเลื่อมใสและมั่นในสัมมาปติบัติ แต่ระลึกถึงพระคุนโดยบทบาลี ที่ไม่ซาบเนื้อความไม่น้อมเข้ามาพายในก็ไม่ก่อให้เกิดความเลื่อมใสของผู้ยังอ่อนด้วยสัทธา แม้ว่าจะได้แปลเปนภาสาไทยตามในพุทธคุนมีบท อรหํ เปนต้น ว่าพระพุทธเจ้าเปนผู้ไกลจากกิเลส ควนไหว้ควนบูชา เปนผู้ตรัสรู้ชอบเอง ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรนะเครื่องดำเนินถึงวิชชา ผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้รู้แจ้งโลก เปนสารถีฝึกบุรุสที่ควนฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เปนสาสดาของเทวดาและมนุสทั้งหลาย เปนผู้เบิกบานแล้วในคุนธัมเต็มที่ เปนผู้จำแนกแจกธัมสั่งสอนประชุมชน ดังนี้ก็ดี พระธัมคุนมีบท สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม เปนต้น ว่า พระธัมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว เปนคุนพึงเห็นได้เอง ไม่ประกอบด้วยกาล อาจเรียกให้มาดูได้ เปนคุนควนน้อมเข้ามาไว้ในใจ อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้แจ้งฉเพาะตัว ดังนี้ก็ดี พระสังคคุนมีบท สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ เปนต้น ว่า พระสงค์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าปติบัติดีแล้ว ปติบัติตรงแล้ว ปติบัติเปนธัม ปติบัติชอบยิ่งแล้ว คือคู่แห่งบุรุส 4 บุรุสบุคคล 8 นี้เปนสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านเปนผู้ควนรับเครื่องสักการะที่เขานำมาบูชา เปน

ผู้ควรของต้อนรับ เปนผู้ควรแก่ทักสินาทาน เปนผู้อันบุคคลควรทำอัญชลี เปนนาบุญหย่างยอดเยี่ยมของโลก เปนต้น ดังนี้ก็ดี แม้เช่นนี้ก็ยังเปนอักอันลึกสำหรับคนผู้ยังอ่อน เมื่อไม่น้อมพระคุนเข้ามาพายใน ก็ไม่ได้ความบันเทิง เปนเหตุให้เกียจคร้านไม่หมั่นระลึกตามควรแก่โอกาส ส่วนผู้ฉลาดน้อมพระคุนเข้ามาไว้ในใจย่อมเกิดปีติปราโมท เปนเหตุให้บำเพ็นประโยชน์ก้าวหน้าโดยลำดับ พระรัตนตรัยมีคุนเลิส เปนคุนประเสิด เปนประโยชน์ละเอียดลึกซึ้งที่คนใจหยาบเห็นได้ยากนัก จึ่งมักปรากตแก่มหาชนแต่พระนามแต่ความจิงคือพระคุนประเสิดและประโยชน์อันยิ่งไหย่ ย่อมเปนวิสัยของปราชญ์ผู้มีปรีชา เมื่อท่านได้อานิสงส์แล้ว หวังจะให้ผู้อ่อนปัญญาเกิดสัทธาเลื่อมไส น้อมใจเคารพบูชา และปติบัติตามกำลังสามาถ จึ่งได้พยายามพรรนนาพระคุนานิสงส์ แห่งพระรัตนตรัยไว้เปนอันมากเปรียบเทียบทำให้ตื่น เพื่อปลุกปสาทของสามัญชนให้ตื่นให้ตั้งใจระลึกถึงพระคุน จะได้เปนการอุดหนุนให้ตั้งตนไว้ชอบ ตามควรแก่ถานะ โดยปริยายเปนอันมาก ดั่งกล่าวเปรียบไว้ด้วยความเลื่อมไส ว่า

พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนพระจันท์เพ็น พระธัมรัตนเปรียบเหมือนรัสมีพระจันท์ พระสังครัตนเปรียบเหมือนโลกที่ระงับร้อนกะวนกะวายด้วยแสงจันท์ในวันเพ็น พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนพระอาทิจที่มีรัสมีอ่อนในเวลาเช้า พระธัมรัตนเปรียบเหมือนรัสมีพระ

อาทิจแรกอุทัย พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนโลกที่พระอาทิจกำจัดมืดให้สิ้นไปแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนบุรุสที่เผาป่าในน่าแล้ง พระธัมรัตนเปนเครื่องเผากิเลสเหมือนไฟที่ไหม้ป่า พระสังฆรัตนชื่อว่าเปนนาบุญเลิส เพราะเปนผู้เผากิเลสแล้ว เปรียบเหมือนที่ไร่นาดีที่ไฟป่าเผาแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนมหาเมคอันไหย่ (ที่ทำให้ฝนตก) พระธัมรัตนเปรียบเหมือนน้ำฝนที่ตกลงมา (ยังพื้นพสุธา) พระสังฆรัตนผู้ปราสจากฝุ่นธุลีคือกิเลสแล้ว เปรียบเหมือนกับพื้นแผ่นดินที่ฝนล้างฝุ่นธุลีแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนนายสารถีที่ดีเลิส พระธัมรัตนเปรียบเหมือนอุบายสำหรับฝึกหัดม้าอาชานัย พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับม้าอาชานัยที่นายสารถีฝึกหัดดีแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนผู้ถอนลูกสร เพราะเปนผู้ถอนลูกสรคือทิตถิทั้งปวงให้ออกจากสันดาน พระธัมรัตนเปรียบเหมือนอุบายสำหรับถอนลูกสร พระสังฆรัตนผู้ถอนลูกสรคือทิตถิแล้ว เปรียบเหมือนกับคนที่หมอถอนลูกสรออกแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับแพทย์วิเสสผู้ถอนลูกสร เพราะทำให้ไฝฝ้าคือโมหะตกล่วงไป พระธัมรัตนเปรียบเหมือนอุบายที่ทำให้ไฝฝ้าตกไป พระสังฆรัตนที่รุ่งเรืองด้วยความรู้อันเห็นแจ่มแจ้ง โดยเหตุที่เบิดกิเลสคือโมหเสียได้แล้ว เปรียบเหมือนกับคนที่หน้าตาแจ่มใส ในเวลาที่กำจัดฝ้าให้ออกจากหน้าได้หมดแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนแพทย์ผู้วิเสส เพราะเปนผู้สามาถกำจัดโรคาพาธ คือกิเลสอันมีประจำใจของพระองค์และของสัตวโลกได้ พระ

ธัมรัตนเปรียบเหมือนกับยาที่แพทย์ผู้วิเสสปรุงไว้ดีแล้ว พระสังฆรัตนผู้ระงับโรคาพาธคือกิเลสแล้วนั้น เปรียบเหมือนกับคนที่หายโรคาพาธด้วยโอสถของแพทย์ผู้วิเสส พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับผู้บอกหนทางที่ดีแก่คนหลงทาง พระธัมรัตนเปรียบเหมือนหนทางที่ราบรื่นด้วย เหมือนกับที่อันเกสมด้วย พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับคนที่เดินทางอันราบรื่นไปถึงที่อันชูใจ พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับนายเรือที่ดี นำเรือข้ามมหาสมุทได้โดยสวัสดิภาพ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับเรือที่แน่นหนาหาอันตรายมิได้ พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับหมู่คนที่ข้ามมหาสมุทไปได้ด้วยเรือนั้น พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับพูเขาหิมพานต์ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับโอสถวิเสสซึ่งเกิดขึ้นที่พูเขาหิมพานต์ พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับคนผู้หายโรคด้วยกินยาวิเสสนั้น พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนผู้ให้ทรัพย์สมบัติ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับทรัพย์สมบัติ พระสังฆรัตนที่ได้อริยทรัพย์โดยชอบแล้ว เปรียบเหมือนกับผู้ได้สมบัติตามปราถนาแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนขุมทรัพย์ พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนชนผู้ได้ขุมทรัพย์แล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนบุรุสผู้มีปัญญา ซึ่งให้ความไม่มีภัยอันตรายแก่คนทั้งหลาย พระธัมรัตนเหมือนความไม่มีภัยอันตราย พระสังฆรัตนผู้หาภัยมิได้แล้ว เปรียบเหมือนคนที่แคล้วคลาดจากภัยทั้งปวง พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนผู้ทำให้หายใจคล่อง พระธัม

รัตนเปรียบเหมือนเครื่องทำให้หายใจคล่อง พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนคนที่หายใจคล่องแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนมิตรที่ดี พระธัมรัตนเปรียบเหมือนอุบายซึ่งสิ่งที่เปนประโยชน์ พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนคนที่ได้สำเหร็ดประโยชน์แล้ว ด้วยประกอบตามอุบาย พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนบ่อแก้วอันประเสิด พระธัมรัตนเปรียบเหมือนแก้วอันประเสิด พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนคนที่ได้ใช้แก้วดวงประเสิดนั้น พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนคนที่ได้โสดสงองค์พระราชกุมาร พระธัมรัตนเปรียบเหมือนน้ำสำหรับโสดสง พระสังฆรัตนที่สงสนานแล้วด้วยน้ำคือพระสัทธัม เปรียบเหมือนพระราชกุมารที่ได้สงสนานแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนช่างผู้ทำเครื่องอลังการ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนเครื่องอลังการ พระสังฆรัตนผู้ประดับแล้วด้วยพระสัทธัม เปรียบเหมือนกับเหล่าพระราชบุตรที่ประดับเครื่องอลังการ พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนต้นจันท์แดง พระธัมรัตนเปรียบเหมือนแก่นจันท์แดงเกิดในต้นจันท์แดงนั้น พระสังฆรัตนที่ระงับความกระวนกระวายด้วยพระสัทธัม เปรียบเหมือนกับคนที่ระงับความกระวนกระวายด้วยอาบน้ำแก่นจันท์แดง พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนบิดาผู้มอบทรัพย์มรดกให้ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับทรัพย์มรดก พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับบุตรผู้ควนรับทรัพย์มรดก พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับดอกปทุมที่บานแล้ว พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับน้ำหวานที่เกิดในดอกปทุมนั้น พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับหมู่

มแลงผึ้งที่เคล้าคลึงเอาโอชารสในเกสรดอกปทุมนั้น เปนต้น ดังนี้.

ผู้ที่มีอุปนิสัยได้สดับแล้วน้อมใจไปตาม ก็อาดเกิดความอุตสาหะระลึกถึงคุนพระรัตนตรัย เพื่อทำกายใจให้เปนพระอริยสงค์ และประสบผลอันประเสิดสูงสุดนั้น ๆ บ้าง เมื่อได้รัตนะอันประนีตอุตมแล้ว ก็สิ้นหยากหายหิวหายเมา หมดเพลินหมดหวังหมดปราถนาในสังขารทั้งปวง เหมือนบุคคลได้เพ็ชรน้ำหนึ่งแล้ว ไม่ต้องการด้วยลูกปัดหรือมะกล่ำ ฉะนั้น.

ท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดมเปนผู้ได้ปติบัติกายวาจาใจ ให้เปนไปตามพระธัมวินัยด้วยอาการอันดี ด้วยมีคุนพระรัตนตรัยเปนที่พึ่งอาสัย จึ่งได้ประสบผลยิ่งใหญ่ คือประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นทั้งคดีโลกคดีธัมตลอดอายุขัย ในสมัยมรภาพก็มีอาการสงบสมแก่ถานะของสมนะที่ดี.

บัดนี้สิสยานุสิสมาระลึกถึงคุนท่านผู้เปนพระอุปชายะอาจารย์ ผู้ซึ่งคุนสมบัติควนเคารพบูชาแท้แล้ว ปราถนาจะสนองพระคุนด้วยการตั้งตนไว้สมควนดีชอบ รักสาสามัคคีกันยั่งยืน ประพรึติประโยชน์ให้สำเหร็ดตามกาล ก็ควนที่จะอนุโมทนา.

ขอกุสลจริยาที่คนะสิสยานุสิสได้บำเพ็นถวายแล้ว จงสำเหร็ดแด่ท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดม อุตตมเถระ โดยควนแก่คติวิสัย และเปนปัจจัยให้คนะสิสยานุสิสมั่นคงในสามัคคีถึงความจเรินสวัสดีตลอดกาลนาน.

ไนอวสานแห่งพระธัมเทสนา พระถานานุกรมปเรียญทั้ง 4 จะได้คนะสาธยายพระธัมคาถาพอเปนเครื่องเพิ่มพูนอัปมาทธัม นะกาลบัดนี้.

พระธรรมเทศนา ๓ กัณฑ์

[สุขกถา, มุนิกถา, ปัญจธนกถา]

พิมพ์อุทิศ

พระสาธุศีลสังวร (สี่ลรตนะ) วัดบวรนิเวศวิหาร

ในการพระราชทานเพลิงศพ

ณปรำวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๔ มกราคม ๒๔๘๒

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ

กรุงเทพ ฯ

พระธรรมเทศนา

สุขกถา

พระรัชชมงคลมุนี (เทศ) วัดสัมพันธวงศ์ แสดง

ในการบำเพ็ญกุศลสัตตมวาร

ศพ

พระสาธุศีลสังวร (สีลรตนะ) วัดบวรนิเวศวิหาร

๘ ตุลาคม ๒๔๘๒

มตฺตาสุขปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ
จเช มตฺตาสุขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปุลํ สุขนฺติ.

บัดนี้ จักวิสัชชนาพระธรรมเทศนา ฉลองสัทธาปสาทะ เพิ่มพูนบารมี อนุรูปแก่กุศลราศีทักษิณานุประทาน ที่ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พร้อมด้วยคณะสหธรรมิกบรรพชิตและอุบาสกอุบาสิกาได้บำเพ็ญในสัตตมวารนี้ เพื่ออุทิศกัลปนาผลถวายท่านพระสาธุศีลสังวร (สีลรตนะ) ผู้ถึงมรณภาพละโลกนี้ไป ด้วยความเมตตาปรารถนาสงเคราะห์บ้าง ด้วยความเคารพนับถือปรารถนาบูชาและสนองคุณบ้าง ตามควรแก่ฐานะแห่งผู้ใหญ่และผู้น้อยที่ได้มีความสัมพันธ์กัน เป็นอันว่าได้ประกอบกรณียกิจด้วยความไม่ประมาท ตามควรแก่วิสัยแห่งสัตบุรุษผู้นับถือพระพุทธศาสนา.

การที่ท่านพระสาธุศีลสังวร (สีลรตนะ) ถึงมรณภาพละโลกนี้ไปในวัยชราอายุถึง ๗๓ ปี นับว่าได้อยู่ในโลกนี้มานาน เข้าเขตต์แห่งอายุขัย ทั้งในเวลาอาพาธก็ได้รับการรักษาพยาบาลเป็นอย่างดีตลอดเวลานาน เป็นอันว่าท่านมรณะไปตามธรรมดาแห่งสังขารอันไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจปรารถนาของผู้ใด ซึ่งไม่น่าจะให้เกิดสังเวชสลดจิตต์คิดอาลัยถึง แต่สามัญชนผู้ที่ได้รู้จักมักคุ้นและเคารพนับถือท่าน ย่อมยากที่จะเว้นความสังเวชสลดใจอาลัยถึงเพราะท่านประกอบด้วยคุณสมบัติควรเป็นที่จับใจของคนเป็นอันมาก จักพรรณนาแต่ข้อที่สำคัญ อันอยู่ในจิตต์ของผู้ที่ได้สมาคมและมีความนิยมนับถือบางอย่าง เพื่อเป็นทิฏฐานุคติของคนภายหลัง และเพื่อยังปีติปราโมทย์ให้เกิดแก่ผู้ที่ได้พิจารณาโดยแยบคาย ในการที่ท่านได้ใช้ชีวิตให้เป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุข เป็นเกียรติยศเกียรติคุณแพร่หลาย ปรากฏในฐานะที่ชอบธรรม มีชื่อเสียงฟุ้งเฟื่องไปในทิศต่าง ๆ ทั้งในประเทศชาติภูมิและในต่างประเทศ ทั้งในหมู่ชนชั้นต่ำชั้นสูง ทั้งคฤหัสถ์บรรพชิต ยังจิตต์ของสาธุชนให้พอใจด้วยกำลังแห่งศีล สมนามของท่านที่ปรากฏว่า สีลรตนะ ผู้มีศีลเป็นรัตนะ และสมพระราชทินนามว่า สาธุศีลสังวร ผู้มีความสังวรในศีลดี ต้องด้วยบาลีแสดงคุณของผู้มีศีลว่า

อปฺปมตฺโต อยํ คนฺโธ ยฺวายํ ตครจนฺทนี
โย จ สีลวตํ คนฺโธ วาติ เทเวสุ อุตฺตโม.

กลิ่นกฤษณาและจันทน์มีประมาณเล็กน้อย, ส่วนกลิ่นของท่านผู้มีศีลย่อมสูงสุด ฟุ้งไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

ท่านไปสู่ประเทศที่ใด ก็ได้รับต้อนรับสักการบูชาในที่นั้น จนปรากฏว่าเป็นผู้มีลาภมาก ยากที่จะหาผู้เทียม ดุจพระสีวลี ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยกย่องไว้ในฐานะเป็นเอตทัคคะผู้หนึ่ง. ตามที่ทราบมาว่า ท่านเกิดในตระกูลคฤหบดีผู้มั่งคั่งในลังกาทวีป ท่านมีใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บรรพชาเป็นสามเณรมาตั้งแต่ยังเยาว์ เอาใจใส่ในการศึกษาทั้งในอักขระสมัย และพระปริยัติธรรมเป็นลำดับมา จนอายุครบอุปสมบท ได้อุปสมบทในสงฆ์ฝ่ายอุบาลีวงศ์ที่วัดฒนบุรีหรือแกนดี, มีพระศิริมังคลาจารย์เป็นพระอุปัชฌายะ นอกจากท่านศึกษาที่ลังกาตามนิยมแล้ว ยังได้ไปศึกษาพระปริยัติธรรมอยู่ที่ในประเทศพะม่าหลายปี ท่านเป็นผู้ที่มีวิริยะอุตสาหะแรงกล้าสามารถในการศึกษา คือรู้จักอักขระสมัยอันเป็นส่วนพื้นเมืองแล้ว ยังรู้ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาอังกฤษ ภาษาฮินดู ภาษาพะม่า ภาษาไทย เป็นต้น เป็นคนที่ได้รับยกย่องของคฤหัสถ์และบรรพชิตในลังกามานาน เช่นได้เคยรับแต่งตั้งให้เป็นสมณทูตเข้ามารับส่วนพระธาตุจากประเทศไทยพร้อมด้วยธรรมปาละ (อนาคาริยะ) เมื่อราว ร.ศ. ๑๑๘ พ.ศ ๒๔๔๒ ซึ่งเวลานั้นท่านมีอายุราว ๓๒ ปี ได้เป็นที่รู้จักคุ้นเคยกับคนไทยทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยหลายคน ตั้งแต่นั้นมาท่านเป็นผู้พอใจจาริกไปในประเทศต่าง ๆ (มิค่อยได้อยู่เป็นที่) เช่น

เที่ยวไปในอินเดีย และแล้วมาเมืองไทย ปีนัง ไปสิงคโปร์ ไปจีน ไปญี่ปุ่น ไปอเมริกาและมาเขมร ท่านได้เห็นภูมิประเทศถิ่นฐานและความเป็นไปของประเทศนั้น ๆ มาก ได้มาประเทศไทยหลายคราว ในตอนต้นมักมาคราวละ ๒-๓ เดือน และต่อมาคราวละ ๒-๓ ปี ตั้งแต่ ร.ศ. ๑๒๙ พ.ศ. ๒๔๕๓ ท่านเข้ามาในงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า รัชกาลที่ ๕ แล้วก็อยู่ติดต่อเรื่อยมา มีเวลาออกไปเยี่ยมลังกา พะม่า บ้างก็น้อยครั้ง และไปคราวละไม่นาน ท่านเป็นผู้ที่รู้จักคุ้นเคยของเจ้านายและข้าราชการอยู่มาก. ในรัชกาลที่ ๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงขอพระราชทานให้ทรงตั้งเป็นเปรียญ ๔ ประโยค, และในรัชกาลที่ ๖ นั้นเองทรงพระกรุณาโปรดตั้งให้เป็นพระราชาคณะที่ พระสาธุศีลสังวร. ท่านเป็นผู้มีอัธยาศัยกว้างใหญ่เป็นไปกับด้วยเมตตาอารี ไม่โลภ ไม่ตระหนี่ เอื้อเฟื้อแจกจ่ายปัจจัยลาภ แก่เพื่อนสหธรรมิกโดยควรแก่สมัย ท่านมีมรดกที่จะพึงได้จากสกุลเป็นอันมากก็ยกให้หลาน ไม่พัวพันอาลัยในทรัพย์สมบัติภายนอก เป็นผู้พอใจช่วยเหลือเกื้อกูลการปฏิสังขรณ์ก่อสร้างสาธารณสุข ด้วยปัจจัยของตนบ้าง บอกบุญแก่ผู้มีศรัทธาให้สร้างบ้าง เช่นการสร้างสะพานและกุฏีที่วัดบวรนิเวศวิหารบางแห่ง. ท่านชอบดูหนังสือต่าง ๆ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข ได้เคยช่วยแปลคำประกาศเทวดา และนำคำจารึกหลักศิลามาถวายแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ท่านไม่เคยมีเรื่องราวเสียหาย ไม่มีภัยไม่มีเวร นับว่าท่านอยู่และ

ไปด้วยอาการอันสงบสุข ผ่านพ้นแก่งกันดารอันตรายมาได้ตลอดอายุขัย สมเป็นชีวิตของสมณะ ชื่อว่าท่านได้ถือเอาสาระแห่งชีวิตร่างกายไว้ได้ ละโลกนี้ไปด้วยอาการเรียบร้อย และเหลือร่องรอยความดีงามดั่งกล่าวมาไว้ ก็ด้วยปรีชาสามารถสละสุขส่วนตนเพื่อประโยชน์แก่คนส่วนมาก หรือสละสุขมีประมาณน้อย เพื่อประโยชน์สุขอันไพศาล ต้องตามพระพุทธบรรหารที่เชิญมาไว้เป็นนิกเขปณเบื้องต้นนั้นว่า

มตฺตาสุขปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ
จเช มตฺตาสุขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปุลํ สุขํ.

ถ้าผู้มีปัญญามาเห็นสุขอันไพบูล เพราะสละสุขพอประมาณ ก็ควรสละสุขพอประมาณเสีย จะได้ประสพสุขอันไพบูล.

ความในพระคาถานี้ เหมือนหนึ่งจะชี้ว่า สุขอันไพบูลนั้นเป็นสมบัติของบัณฑิตผู้ปรีชาสามารถรู้อรรถรสแห่งพระธรรมเทศนา และปฏิบัติโดยความเคารพแล้วจึงได้, มิใช่เป็นคุณที่คนพาลโง่เขลาหรือสามัญชนจะพึงเห็น, เพราะแม้ปรากฏว่าเป็นผู้มีปัญญาแล้ว แต่ว่ายังเป็นชั้นต่ำ ซ้ำมิได้เพ่งพิจารณาให้ถูกทาง และมิได้สดับพระธรรมเทศนา ก็ย่อมจะเห็นสุขอันไพบูลได้โดยยาก. พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสเป็นปริกัปไว้ว่า ถ้าผู้มีปัญญามาเห็นสุขอันไพบูลเพราะสละสุขพอประมาณ ก็ควรสละสุขพอประมาณเสีย จะได้ประสพสุขอันไพบูล ซึ่งหมายความว่า ถ้าผู้มีปัญญา แต่ไม่สามารถ

จะเห็นสุขอันไพบูล เพราะสละสุขพอประมาณก็ดี หรือสามารถเห็นสุขอันไพบูล เพราะสละสุขพอประมาณ แต่ไม่กล้าสละสุขพอประมาณ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนสุขอันไพบูลก็ดี เช่นนี้ ก็คงจะได้แต่สุขพอประมาณ หาได้สุขอันไพบูลไม่, และโดยนัยหนึ่งที่ตรงกันข้ามน่าจะหมายความว่า ถ้ายังไม่มีปัญญาเห็นสุขอันไพบูล ก็ควรสละสุขพอประมาณเสีย ควรจะรวบรวมถนอมสุขพอประมาณไว้ก่อนสำหรับใช้ต่อสุขอันไพบูล ในเมื่อมีโอกาสอันเหมาะ, เมื่อฟังเผิน ๆ ฉะเพาะเพียงเท่านั้น ดูเหมือนบาลีพระพุทธภาษิตที่แสดงมา จะมีประโยชน์ฉะเพาะผู้มีปัญญาเท่านั้น หาสาธารณะทั่วไปแก่คนโง่เขลาไม่. จริงอยู่ ผู้มีปัญญา ย่อมสามารถรู้อรรถธรรมและปฏิบัติตามได้, ก็แต่ใครบ้างเล่าเป็นผู้รู้ดีมีปัญญามาแต่ในครรภ์ นอกจากภพคือพื้นเพชั่วและดี ล้วนแต่ต้องอาศัยมีฉันทะอุตสาหะศึกษาสดับตรับฟังที่เรียกว่า สุตมัย และได้ตรึกตรองคิดค้นที่เรียกว่า จินตามัย จนเห็นเหตุผลและกระทำให้เกิดให้เป็นขึ้นที่เรียกว่า ภาวนามัย จึงได้ปัญญา, ใครศึกษาประกอบทางไหนก็ได้ทางนั้น ซึ่งได้ในพระพุทธภาษิตประพันธ์ว่า โยคา เว ชายเต ภูริ ปัญญาย่อมเกิดเพราะการประกอบ, เมื่อบุคคลตั้งจิตคิดไว้ชอบมั่นคงแล้ว อาศัยบิดามารดาครูอาจารย์หรือมิตรที่ดีเป็นอาเสวนปัจจัย ใช้ความคิดความรู้เพ่งพิจารณาจริยาและถ้อยคำของท่าน ก็ย่อมจะได้ปัญญาเป็นอายโกศล รู้เหตุแห่งความเจริญ อปายโกศล รู้เหตุแห่งความเสื่อม อุปายโกศล รู้จักเลือก

ถือเอาเหตุแห่งความเจริญ หลีกเลี่ยงจากเหตุแห่งความเสื่อมเสีย ตามควรแก่เพศภูมิ. แม้ไม่เห็นสุขอันไพบูลที่สุด ก็พอจะเห็นว่าเป็นเหตุให้ผู้นั้นเลื่อนฐานะของตนให้ดีขึ้นโดยลำดับ. ฝ่ายผู้ใดไม่ชอบการศึกษา กลัวว่าจะลำบากเหน็ดเหนื่อย ชอบแต่เที่ยวเตร่เล่นสนุก ไม่ประกอบการงานที่ชอบให้สมเวลา, ปัญญาของเขาก็มีแต่จะเสื่อมหมด ดุจพระพุทธพจน์แสดงความข้อนี้ไว้ว่า อโยคา ภูริสงฺขโย ปัญญาย่อมสิ้นไปเพราะความไม่ประกอบ. มิใช่แต่เท่านั้น, ทรัพย์สมบัติและฐานะของเขาก็จะตกต่ำไปตามกัน, หรือแม้เป็นคนขยัน แต่สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิตมิได้คิดพยายามให้ถูกทาง, ปัญญา แสงสว่าง และความสุขที่แท้ก็จะแคล้วคลาดไป, ไม่ใช่แต่ธรรมภาษิตข้อนี้จะไม่มีประโยชน์ แม้ธรรมภาษิตอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ก็เป็นหมันสำหรับผู้นั้น เข้าในคำประพันธ์ว่า ทพฺพี สูปรสํ ยถา เหมือนช้อนไม่รู้รสแกงฉะนั้น, ถึงจะมีผู้นำเขาไปสู่สวรรค์ เขาก็หารู้จักไม่, จะป่วยกล่าวไปใยถึงความดีอันเป็นนิพพานสมบัติ. บุรุษสตรีเช่นนั้น ท่านเปรียบไว้ว่า เหมือนวานรไม่ชอบแก้ว ชอบแต่ลูกไม้, ที่ร้ายกว่านั้น ย่อมไม่เห็นแม้มนุษยสมบัติที่เป็นสุขพอประมาณ, การเป็นไปของเขาย่อมหมกมุ่นอยู่ด้วยทุกข์มีประการต่าง ๆ ถึงจะมีสุขบ้างก็มักเป็นสุขเทียม มิใช่สุขแท้ เช่นการมึนเมาอันเกิดแต่การเสพสุราและเมรัย ซึ่งทำให้มีอาการเหมือนคนบ้า ให้หน้าตาเหี้ยมเกรียม และร่างกายซุดโทรม เป็นที่ตั้งแห่งโรคภัย

ไข้เจ็บต่าง ๆ, แต่เขากลับเห็นว่าเป็นสุขสำราญ, การหลงไหลในเบ็ญจกามคุณและการเล่นพนัน ทั้งต้องเสียทรัพย์สินและกำลังกายกำลังใจ การดูละครโขนหนังกลางแดดหรือในที่อบอ้าว ทั้งแสนจะร้อน ทั้งแสนจะเหม็น, แต่เขากลับเห็นเป็นสุขสบาย, คล้ายกับแมลงวันอันชอบของไม่สะอาด, เขาจึงต้องเป็นทาสแห่งความเห็นผิด และทนทรกรรมเข้าไปเสพอารมณ์ในสถานที่เช่นนั้น ได้ในพระพุทธภาษิตประพันธ์ว่า

ยตฺถ พาลา วิสีทนฺติ นตฺถิ สงฺโค วิชานตํ

คนเขลาย่อมจมติดอยู่ในโลกอันวิจิตร, แต่ท่านผู้รู้หาข้องติดอยู่ไม่. สุขเทียมหรืออาการที่เทียมสุข สามารถทำลายผู้ไม่รู้จักเสียได้ เหมือนผู้ไม่รู้จักมิตรปฏิรูปคือคนเทียมมิตร แล้วคบกันอย่างสนิทฉะนั้น. เมื่อคนพาลไม่สามารถถือเอาแม้เพียงสุขพอประมาณเช่นสุขในปัจจุบัน อันเกิดแต่การมีทรัพย์ เกิดแต่การใช้จ่ายทรัพย์บริโภค เกิดแต่การไม่ต้องเป็นหนี้ และสุขที่เกิดแต่การงานที่ปราศจากโทษเหล่านี้ ไฉนจะเห็นสุขอันไพบูล เพราะสละสุขพอประมาณได้, แม้จะรู้จักถือเอาประโยชน์ปัจจุบันเหล่านี้ แต่ยังเป็นผู้ไม่รู้จักประโยชน์สุขอันยืดยาวถึงภายหน้า อันจะสำเร็จได้ด้วยสัมปทา ๔ คือ, สัทธา ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ศีล ความรักษากายวาจาให้เรียบร้อย จาคะ การบริจาค ปัญญา ความรอบรู้เหตุผล เหล่านี้ ก็ยากนักที่จะเห็นสุขอันไพบูล เพราะสละสุข

พอประมาณ มักจะล้างผลาญชื่อเสียงและความดีเสีย เพราะเห็นแก่สนุกส่วนตัวและชั่วคราวในปัจจุบัน ถึงเขาจะเห็นทางแห่งสุขอันไพบูลบ้าง ก็มักจะครึ่ง ๆ กลาง ๆ ไม่ตลอดรอดฝั่ง ซึ่งยากที่จะประสพสุขอันไพบูล เพราะมักจะทอดทิ้งเสียในระหว่าง ด้วยอำนาจความเห็นแก่สุขเล็กน้อย และละอายในสิ่งที่ไม่น่าละอาย ไม่ละอายในสิ่งที่น่าละอาย กลัวในสิ่งที่ไม่น่ากลัว ไม่กลัวในสิ่งที่น่ากลัว รู้การหาโทษมิได้ว่าเป็นการมีโทษ รู้การที่มีโทษว่าเป็นการหาโทษมิได้ ไม่รู้จักเหนี่ยวรั้งใจไว้ ปล่อยให้ความโลภบ้าง ความโกรธบ้าง ความหลงบ้าง คร่าไปสู่ทุคติ ต้องด้วยพระพุทธภาษิตตำหนิโทษของคนรู้ผิดเห็นผิดไว้ว่า

มิจฺฉาทิฏฺฐิสมาทานา สตฺตา คจฺฉนฺติ ทุคฺคตึ

สัตว์ทั้งหลายผู้ถือมั่นความเห็นผิด ย่อมไปสู่ทุคติ, พึงเห็นตัวอย่างที่ปรากฏทั่วไปในทางคดีโลก เช่นผู้ประกอบการค้าขาย การทำนา ทำสวนหรือรับราชการ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งได้ลงทุนรอนออกเรี่ยวแรงไปเป็นอันมากแล้ว ยังไม่ถึงคราวที่จะได้รับผลก็ทุรนทุราย ทนต่อความติดขัดความเหน็ดเหนื่อยไม่ได้ ถูกกระทบกระทั่งเข้าสักเล็กน้อย ก็ถือเอาเป็นเหตุวิวาทประหัตประหาร แต่พอลมพัดผ่านมาก็ดูเหมือนว่าช่างเจ็บแสบเข้าไปถึงเยื่อกระดูก ไม่สามารถที่จะต่อต้านความชั่วด้วยความดีให้มีชัย ดังเทศนานัยที่ตรัสเตือนไว้ว่า

อกฺโกเธน ชิเน โกธํ อสาธุํ สาธุนา ชิเน

พึงชะนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชะนะความไม่ดี ด้วยความดี. ปล่อยให้การงานที่ทำไว้เสียหาย ไพล่ไปปรารภจะทำอย่างอื่นอีก แต่พอพบความติดขัดเข้าบ้าง ก็เหินห่างทอดทิ้งไปอีก, ไม่เช่นนั้น ก็ปรารถนาจะมั่งมีดีงามรวดเร็วเกินกว่าเหตุการณ์ จนเป็นเหตุพยายามในทางทุจจริต มิได้คิดถึงความเสื่อมเสีย เช่นนี้ประโยชน์น้อยก็พลอยหาย ประโยชน์ใหญ่ก็พลอยศูนย์. ในฝ่ายคดีธรรมก็เช่นกัน ถึงจะมีผู้ชักนำผู้เขลานั้นให้ประกอบกุศลกรรมตามสมัย เช่นบริจาคทาน ก็ทำไปสักแต่ว่า มิได้มุ่งบูชาหรือมุ่งอนุเคราะห์ให้เหมาะแก่เหตุการณ์ มุ่งแต่จะสนุกสนานเฮฮา หรือหาชื่อเสียงและทรัพย์เป็นกำไรในปัจจุบัน จะรักษาศีลก็เรียบร้อยอยู่แต่เมื่อยังไม่มีผู้มาก่อเหตุกระทบกระทั่ง ถ้าถูกกระทบกระทั่งเข้าบ้างศีลก็พังเหมือนร่วนผุ, จะเจริญภาวนา ก็สักแต่ว่าทำท่า หารู้อรรถรสที่ประสงค์ไม่ ถึงหลงเลือนไปนอกทางก็มี ถึงว่าเป็นผู้ที่สละทรัพย-สมบัติญาติพวกพ้องออกจากสกุลมาบรรพชาอุปสมบท ประพฤติพรตพรหมจรรย์ตามนิยม เมื่อถูกอารมณ์นั้น ๆ มาล่อบ้าง มาขู่บ้าง ก็ไม่สามารถจะรักษาตัว รักษาชื่อ รักษาหน้าที่ให้เรียบร้อย เกิดความท้อถอยเสียและประพฤติผิดกิจสมณะ เพราะเห็นเป็นยากลำบากมีกาย วาจา ใจ น้อมไปในส่วนบาปลามก และตกลงสู่กระแสแห่งตัณหา ซึ่งมีแต่จะพาให้ลอยลิ่วไปสู่โอฆะทั้ง ๔ หรือทะเลวน ที่แล

ไม่เห็นฝั่ง เหมือนกาที่หลงกินช้างลอยออกไปกลางสมุทร แล้วและกลับไม่ได้ ต้องตายเพราะเหยื่อฉะนั้น. ความจริง เจตนาเดิมของเขาต้องการจะสร้างบุญบารมีไว้อาศัย แต่กลับกลายเป็นสร้างบาปอาสวะไว้เป็นเรือน, พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้บริบูรณ์ด้วยพระมหากรุณาจึงได้ตรัสไว้ว่า

กุโส ยถา ทุคฺคหิโต หตฺถเมวานุกนฺตติ

หญ้าคาที่บุคคลจับไม่ดีแล้วดึงมา ย่อมบาดเอามือนั้นเองฉันใด

สามญฺญํ ทุปฺปรามฏฺฐํ นิรยายูปกฑฺฒติ

คุณเครื่องเป็นสมณะอันบรรพชิตถือเอาชั่ว ย่อมฉุดไปนรกฉันนั้น ดังนี้.

เป็นอันชี้ว่า ผู้ไม่มีปัญญาสามารถเห็นการณ์ลึกซึ้งแล้ว พระบรมศาสดาย่อมไม่ทรงรับรองว่า ถ้าสละสุขพอประมาณแล้ว จะได้สุขอันไพบูลทุกคนไป, แต่ผู้มีปัญญาเป็นอาชาไนย คงแก่เรียนมีเพียรมากมั่น ทั้งรู้เท่าทันเหตุการณ์แล้ว ทำตามอำนาจแห่งเหตุไม่ทำตามอำนาจกิเลสที่เกิดขึ้นกลุ้มรุมใจ รักษาความดีและหน้าที่การงานอันวิเศษของตนไว้ได้ กล้าจ่ายสุขพอประมาณ เพื่อสุขอันไพบูล ไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบาก ดังนี้ จึงจักได้สุขอันไพบูล เพราะทราบอรรถแห่งพระพุทธภาษิตแจ้งประจักษ์ว่า สุขพอประมาณนั้นเป็นสุขเล็กน้อย ได้แก่ความสุขที่อาศัยอามิส คือลาภ ยศ สรรเสริญ และกามสุข, ยิ่งได้มาก ก็ยิ่งทำให้มุ่งหมาย

มาก จนลืมกายลืมจิตต์และลืมตัวในการสร้างบารมี มัวมุ่งประกอบกรรมอยู่แต่ในส่วนนี้เท่านั้น ทั้งในการรักษา การแสวงหา การจับจ่ายใช้สอย, เมื่อสิ่งเหล่านั้นวิบัติไป ก็ดูเหมือนชีวิตจิตต์ใจย่อมหมดไปด้วย, เพราะอาศัยเหยื่อเหล่านี้ จึงไม่มีโอกาสที่จะเสวยสุขที่แท้จริง เพราะมุ่งหมายอยู่แต่ในการที่จะแสวงหามาให้พอกับรายจ่าย และต้องวุ่นวายด้วยกิจของผู้อื่นมากมาย เกือบคล้ายกับชีวิตร่างกายไม่ใช่ของตัว มีแต่จะชวนให้เมามัวทุกข์ร้อนทั้งในเวลาปกติ และในเวลาถึงความวิบัติพลัดพรากจากคนหรือสมบัติที่รักใคร่ไป และในเวลาที่โรคภัยไข้เจ็บบีบคั้นตน ยิ่งกลับรู้สึกว่าเป็นคนที่หาความสุขมิได้ ยิ่งถูกความโลภ ความโกรธ ความหลง ครอบงำใจ ก็ซ้ำร้ายหนักเข้า โลกิยสุข สามิสสุข กามสุข นี้ จึงเป็นความสุขพอประมาณ ไม่เป็นสุขที่ไพบูล เพราะไม่เป็นสุขที่ยั่งยืนตามปรารถนา เป็นสุขที่ตั้งอยู่ชั่วกาลแล้วแปรไปตามวิสัยของสังขาร อันมีลักษณะอาการไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน เป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้ ทั้งตามธรรมดานิยม ทั้งด้วยเหตุบางอย่างทำให้วิบัติไป ไม่เลือกว่าความสุขฉะเพาะปัจจุบันชาตินี้ หรือความสุขที่สืบต่อถึงโลกหน้า เช่นสุขในฉกามาพจรสวรรค์ และสุขในพรหมโลก ก็เป็นสุขที่ไม่มั่นคง มีแต่จะกลับเปลี่ยนเป็นทุกข์ในเมื่อสิ้นกำลังแห่งเหตุ ด้วยอำนาจชรา พยาธิ มรณะ ร่ำไป เมื่อท่านผู้มีปัญญาได้พิจารณาเห็นเช่นนั้นแล้ว ไม่เมาอยู่ในโลกิยสุขอันมีทุกข์เจือปน เป็นคน

ฉลาดใช้ร่างกายความคิดความรู้ตลอดถึงกำลังทรัพย์ อันให้สุขพอประมาณ ต่อสุขอันไพบูล โดยควรแก่ความรู้ความสามารถ เช่นเบื้องต้นอาศัยร่างกายอวัยวะอันได้มาดีแล้ว ประกอบการศึกษาแสวงหาความรู้ เพื่อฉลาดสามารถตั้งตนได้ในโลกนี้ แล้วต่อกำลังทรัพย์ กำลังพวกพ้อง กำลังคุณความดี ที่โลกเข้าใจว่า เป็นสุขที่ต้องประสงค์โดยลำดับ, เมื่อได้สมบัติชั้นนั้นแล้ว หรือด้วยอำนาจการศึกษาพิเศษสูงขึ้น อาจทราบได้ว่า ความสุขเห็นปานนี้ เป็นความสุขอันเล็กน้อยแล้ว สละสุขอันได้แล้วนั้นแลกสุขที่ยิ่งกว่า เช่นสละสุขฉะเพาะตัวเพื่อประโยชน์สุขแก่สกุลและหมู่ สละสุขแห่งสกุลและหมู่เพื่อประโยชน์สุขแก่ประเทศชาติ สละสุขแห่งประเทศชาติเพื่อความสุขแห่งโลก และสละโลกิยสุขทั้งสิ้นเพื่อโลกุตตรสุข หรือสละโลกทั้งสิ้นเพื่อเห็นแก่ธรรมความบริสุทธิ์. อีกนัยหนึ่ง สละสุขเพียงชั่วชีวิตเพื่อสุขอันยั่งยืนถึงโลกหน้า สละสุขแม้ยืดยาวถึงโลกหน้าเพื่อประโยชน์สุขอันไม่แปรผัน คือสุขอันเกิดจากความสงบกาย วาจา ใจ เพราะสังหารกิเลสเครื่องร้อยรัด ตัดอนุสัยอาสวะขาดไม่หวาดหวั่น, ความสุขอันนั้นเป็นความสุขที่ยอดยิ่ง อันใคร ๆ ไม่อาจจะนับประมาณ ชื่อว่าความสุขอันไพศาล ความสุขอันไพบูล. เมื่อธีรชนมาประกอบกุศลกรรมบุญญกิริยาสัมมาปฏิบัติเนืองนิตย์ให้กาย วาจา จิตต์ เป็นไปเพื่อประกอบทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ซึ่งเป็นจริยาขัดเกลาจิตต์ให้ผ่องใส เป็นกิริยาที่ให้เกิดสิริมงคล และ

ให้บังเกิดผลที่น่าปรารถนาตามกาล ไม่กลัวแต่ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า เพราะเห็นว่า ความเหนื่อยยากกับความดีนี้ มีอายุไม่เท่ากัน วันรุ่งขึ้นความเหนื่อยยากก็หายไป แต่ความดีที่ได้ยังคงอยู่, ความเหนื่อยเป็นเครื่องเพิ่มพูนคุณความดีให้ยั่งยืนมั่นคงสืบไป เหมือนได้ชีวิตเพิ่มขึ้น, เมื่อศึกษาปฏิบัติเป็นอันดี มีปัญญาแตกฉานรู้ทั่วทั้งเหตุทั้งผล ก็ยิ่งมีเจตนาที่จะแสวงหาความบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น และจะมีเพียรติดต่อเนื่องกันไปอย่างสนิทสนม ในที่สุดก็จะสามารถละกามคุณารมณ์ และนิยมในเนกขัมมะ เพื่อจะปลดเปลื้องตนให้พ้นจากสังสารทุกข์ ประกอบความพยายาม ยังศีล สมาธิ ปัญญา ให้ถึงพร้อมด้วยอัปปมาทธรรม กำหนดเบญจขันธ์จนรู้ว่าเป็นสภาพทุกข์ เพราะมีเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งได้ในบาลีนิเทศแห่งทุกขอริยสัจจ์ว่า ชาติปิ ทุกฺขา แม้ความเกิดเป็นทุกข์ ชราปิ ทุกฺขา แม้ความแก่เป็นทุกข์ มรณมฺปิ ทุกฺขํ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ เป็นต้น. สภาพอันปัจจัยปรุงแต่งทั้งสิ้น ถึงจะดีหรือเลว แม้มีปัจจัยหนุนอยู่ ก็ไม่พ้นหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง เพราะทนอยู่ไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจปรารถนา สมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อจะทรงแสดงทางแห่งความบริสุทธิ์ จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ....
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ....
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข, เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.

ความว่า เมื่อใดบุคคลมาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้, เมื่อนั้นย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์, นี่เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์. สังขารมีอาการแปรผันไปไม่คงทนอยู่ได้ พ้นวิสัยที่จะต้านทาน เมื่อเห็นตามพระพุทธบรรหารอยู่ พยายามสังหารทุกขสมุทัยคือตัณหา ๓ อันเป็นเหตุให้ทุกข์เกิดเสีย ไม่ให้มีโปโนพฺภวิกา คือทำความเกิดอีก ไม่ให้มีนนฺทิราคสหคตา คือเป็นไปกับความติดด้วยอำนาจความเพลิน เว้นขาดจาก ตตฺรตตฺราภินนฺทินี คือเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ดังพระพุทธภาษิตว่า สพฺพสฺส ทุกฺขสฺส สุขํ ปหานํ ความละทุกข์ทั้งปวงเสียนำสุขมา. ทำนิโรธให้แจ้ง แสดงอเสสวิราคนิโรธ ความดับด้วยปล่อยเสียโดยไม่เหลือ แสดงตัวจาคะ ความสละ ปฏินิสฺสคฺค ความวาง มุตฺติ ความพ้น อนาลยะ ความไม่พัวพัน, ทุกข์นั้น ๆ ดับไปด้วยอาศัยเจริญมรรคภาวนา จนได้ความรู้สึกว่า ปัญญาญาณส่วนโลกิยะแก่กล้า จนกลายเป็นปัญญาสัมมาทิฏฐิ ส่วนโลกุตตรมรรค ประหารสังโยชนธรรมให้ขาดไปตามวิสัยแห่งอริยมรรคและภูมิแห่งการปฏิบัติ มีโสดาปัตติผลเป็นต้น จนถึงอรหัตตผลเป็นที่สุด ชื่อว่ายึดถือเอาประโยชน์สุขอันไพบูลได้ด้วยสละสุขพอประมาณ โดยอนุกรมสมแก่โอกาส ที่ได้ประสพพบพระพุทธศาสนา.

ท่านพระสาธุศีลสังวร ทราบพระพุทธประสงค์แห่งพระพุทธ-

ภาษิตนี้เป็นอย่างดี จึงประกอบกรณียกิจให้สำเร็จเป็นความสุขอันไพบูล เพราะสละสุขพอประมาณ ตั้งตนไว้ในฐานเป็นปูชารหบุคคล เป็นบุคคลที่ควรบูชา ตามเสด็จสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ได้ทรงบำเพ็ญเป็นตัวอย่างมาแล้ว ทั้งในปุเรชาติและในปัจฉิมชาติ พระองค์จึงปรากฏว่าเป็นบรมนารถของโลก (ที่พึ่งอย่างยิ่งของโลก) ดับทุกข์โศกโรคภัยของหมู่ชนให้เสื่อมหาย ด้วยประการฉะนี้.

โสฬสปัญหา

โดยต่างสำนวน

พิมพ์ครั้งที่ ๑

พระพุทธศักราช ๒๔๖๗

ราคาเล่มละ ๑ บาท ๕๐ สตางค์

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์พานิชศุภผล

๑๑๒๖ ถนนสำเพ็ง เหนือ ถนนราชวงศ์

กรุงเทพ ฯ

สารบาญ

โธตกมาณพ ปัญหาที่ ๕

นมตฺถุ สุคตสฺส

ปุจฺฉามิ ตํ ภควา พฺรูหิ เม ตํ   วาจาภิกํขามิ มเหสิ ตุยฺหํ
ตว สุตฺวาน นิคฺโฆสํ   สิกฺเข นิพฺพานมตฺตโน ฯ
เตนหาตปฺปํ กโรหิ   อิเธว นิปโก สโต
อิโต สุตฺวาน นิคฺโฆสํ   สิกฺเข นิพฺพานมตฺตโน ฯ
ปสฺสามหํ เทวมนุสฺสโลเก   อกิญฺจนํ พฺราหฺมณํ อิริยมานํ
ตนฺตํ นมสฺสามิ สมนฺตจกฺขุ   ปมุญฺจ มํ สกฺก กถํกถาหิ ฯ
นาหํ สมิสฺสามิ ปโมจนาย   กถํกถึ โธตก กญฺจิ โลเก
ธมฺมญฺจ เสฏฺฐํ อภิชานมาโน   เอวํ ตุวํ โอฆมิมํ ตเรสิ ฯ
อนุสาส พฺรเหฺม กรุณายมาโน   วิเวกธมฺมํ ยมหํ วิชญฺญํ
ยถาหํ อากาโส จ อพฺยาปชฺฌมาโน   อิเธว สนฺโต อสิโต จเรยฺยํ ฯ
กิตฺตยิสฺสามิ เต สนฺตึ   ทิฏฺเฐ ธมฺเม อนีติหํ
ยํ วิทิตฺวา สโต จรํ   ตเร โลเก วิสตฺติกํ ฯ

ตญฺจาหํ อภินนฺทามิ มเหสิ สนฺติมุตฺตมํ
ยํ วิทิตฺวา สโต จรํ ตเร โลเก วิสตฺติกํ ฯ
ยํ กิญฺจิ สมฺปชานาสิ อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มชฺเฌ
เอตํ วิทิตฺวา สงฺโคติ โลเกภวาภวาย มากาสิ ตณฺหนฺติ ฯ

ดำเนิรความว่า เมื่อเมตตคูมาณพกราบทูลถามปัญหา สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสพยากรณ์ ให้เมตตคูมาณพกับบริวารพันหนึ่งสำเร็จพระอรหัตตผล ประดิษฐานตนในเอหิภิกขุอุปสมบทแล้ว โธตกมาณพจึงถือเอาโอกาศนั้นกราบทูลความประสงค์ของตน แด่สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

ปุจฺฉามิ ตํ ภควา พฺรูหิ เม ตํ วาจาภิกงฺขามิ มเหสิ ตุยฺหํ
ตว สุตฺวาน นิคฺโฆสํ สิกฺเข นิพฺพานมตฺตโน ฯ

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์จะกราบทูลถามพระองค์ ขอพระองค์ตรัสบอกข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ข้าพระองค์อยากจะฟังพระวาจาของพระองค์ยิ่งนัก ข้าพระองค์ได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว จะพึงศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตน ฯ

ลำดับนั้นสมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเตือนโธตกมาณพด้วยพระคาถาว่า

เตนหาตปฺปํ กโรหิ อิเธว นิปโก สโต
อิโต สุตฺวาน นิคฺโฆสํ สิกฺเข นิพฺพานมตฺตโน ฯ

ถ้าอย่างนั้น ท่านจงเปนผู้มีปัญญารักษาตน มีสติทำความเพียร ในศาสนานี้แล ท่านได้ฟังเสียงแต่สำนักเรานี้แล้ว พึงศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตนเถิด ฯ

ลำดับนั้นโธตกมาณพ กราบทูลสรรเสริญพระคุณแลแสดงความเคารพแล้ว ทูลขอให้พระองค์ทรงปลดเปลื้องตนจากความสงสัยว่า

ปสฺสามหํ เทว มนุสฺสโลเก อกิญฺจนํ พฺราหฺมณํ อิริยมานํ
ตนฺตํ นมสฺสามิ สมนฺตจกฺขุ ปมุญฺจ มํ สกฺก กถํกถาหิ ฯ

ข้าแต่พระองค์ผู้วิสุทธิเทพ ข้าพระองค์ได้เห็นพระองค์เปนพราหมณ์ผู้หากังวลมิได้ เปนไปอยู่ในมนุษยโลก เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยวงศ์ ผู้มีจักษุเหนธรรมรอบข้าง ขอพระองค์ทรงปลดเปลื้องข้าพระองค์เสียจากความสงสัยเถิด ฯ

สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

นาหํ สมิสฺสามิ ปโมจนาย กถํกถึ โธตก กญฺจิ โลเก
ธมฺมญฺจ เสฏฺฐํ อภิชานมาโน เอวํ ตุวํ โอฆมิมํ ตเรสิ ฯ

ดูก่อนโธตก เราไม่อาจเพื่อจะปลดเปลื้องใคร ๆ ในโลกผู้ยังมีความสงสัยอยู่ได้ ก็แต่ว่าท่านเมื่อรู้ตรงธรรมอันประเสริฐอย่างนี้จะข้ามห้วงอันนี้เสียได้ ฯ

โธตกมาณพจึงกราบทูล ขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมต่อไปว่า

อนุสาส พฺรเหฺม กรุณายมาโน วิเวกธมฺมํ ยมหํ วิชญฺญํ

ยถาหํ อากาโส จ อพฺยาปชฺฌมาโน อิเธว สนฺโต อสิโต จเรยฺยํ

ข้าแต่พระองค์ผู้เปนพรหม ขอพระองค์ทรงพระกรุณาสั่งสอนซึ่งธรรมอันสงัดจากกิเลศ ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ่มแจ้งเถิด อย่างไรข้าพระองค์จะพึงเปนคนปลอดโปร่งไม่ติดขัดดุจอากาศ รงับกิเลศเสียได้ ไม่ต้องอาศัย (สิ่งใดสิ่งหนึ่ง) เที่ยวไปในชาตินี้นี่แล ฯ

สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับจะแสดงธรรมในลำดับนี้ว่า

กิตฺตยิสฺสามิ เต สนฺตึ ทิฏฺเฐ ธมฺเม อนีติหํ

ยํ วิทิตฺวา สโต จรํ ตเร โลเก วิสตฺติกํ ฯ

เราจะบอกธรรมเครื่องรงับกิเลศ ซึ่งจะเห็นเองในอัตตภาพนี้ ที่บุทคลได้รู้แจ่มแจ้งแล้ว เปนผู้มีสติประพฤติอยู่ พึงข้ามตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้แก่ท่าน ฯ

เมื่อโธตกมาณพได้สดับดังนั้นแล้ว มีความบันเทิงจิตต์ยิ่งนัก จึ่งกราบทูลแสดงความยินดีในรวางนั้นว่า

ตญฺจาหํ อภินนฺทามิ มเหสิ สนฺติมุตฺตมํ
ยํ วิทิตฺวา สโต จรํ ตเร โลเก วิสตฺติกํ ฯ

ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ข้าพระองค์ยินดีธรรมเปน เครื่องรงับกิเลศอันสูงสุดนั้นเปนอย่างยิ่ง บุทคลได้รู้ธรรมไรเล่า แจ่มแจ้งแล้ว เปนผู้มีสติประพฤติอยู่ พึ่งข้ามตัณหาอันให้ติด อยู่ในโลกเสียได้ ฯ

สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพยากรณ์ปัญหานั้นโดยพระ คาถาว่า

ยํ กิญฺจิ สมฺปชานาสิ อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มชฺเฌ
เอวํ วิทิตฺวา สํโคติ โลเก ภวาภวาย มากาสิ ตณฺหนฺติ ฯ

ท่านกำหนดรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในเบื้องบนเบื้องต่ำ แลเบื้องขวางหรือในท่ามกลาง แจ่มแจ้งแล้วว่าล้วนเปนอารมณ์ เครื่องติดข้องอยู่ในโลก ท่านอย่าได้ทำความทยานอยากเพื่อภพน้อย ภพใหญ่ ด้วยประการฉนี้แล ฯ

ลำดับนี้ จักบรรยายความตามวาระพระบาลีแลอรรถกถา นัย ประกอบด้วยอัตตโนมัติยาธิบายเปนลำดับไป ฯ ความ

ในคาถาต้นอันโธตกมาณพกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์จะกราบทูลถามพระองค์ ขอพระองค์ตรัสบอกข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ข้าพระองค์อยากจะฟังพระวาจาของพระองค์ยิ่งนัก ข้าพระองค์ได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว จะพึงศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตนดังนี้ ฯ ตามเรื่องตอนนี้ นับว่าเปนเพียงสัมโมทนิยกถา คือถ้อยคำที่กล่าวเพื่อความสำราญบันเทิงจิตต์ ตามอาการของบัณฑิตผู้มีจรรยาดี ที่ได้มาเฝ้าคราวแรก แต่เมื่อสาธุชนพิจารณาโดยแยบคายแล้ว ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ เช่นโธตกมาณพกราบทูลความปรารภที่ตนจะทูลถามปัญหาเปนการทูลขอโอกาศ ชื่อว่าแสดงมารยาทสุภาพของผู้ดี คือจะทำอะไรเนื่องด้วยผู้อื่นย่อมบอกให้รู้ตัวก่อน ไม่ผลุนผลันทำไปโดยเหนแต่ได้เข้าว่า ฯ ต่อนั้นมาแสดงความเลื่อมใสของตน แลแสดงความเคารพแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า โดยรับรองว่าได้สดับพระดำรัสของพระองค์แล้วจะศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตน คือปฏิบัติตามธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้ว ไม่ใช่จะทูลถามไล่เลียงเล่น ดังเช่นผู้ที่ถามกันด้วยอำนาจตัณหามานะทิฏฐิ อันไม่เปนประโยชน์ไม่เปนธรรม ฯ ดังนี้ นำให้สันนิษฐานว่า ท่านเปนผู้มีสันดานดีมี

ใจสงบจากอารมณ์อื่น สมควรเปนภาชนะพิเศษ ที่จะรับรองพระธรรมเทศนา มีมุ่งตรงเปนหนึ่ง ในการสดับพระพุทธพจน์และจะกำหนดศึกษาตาม ไม่ให้มานะทิฏฐิมีอำนาจปกปิดกำบังปัญญาที่จะพึงพิจารณาธรรมให้เหนตามเปนจริงอย่างไร ในที่สุดพระธรรมเทศนาจึ่งได้ปัญญาเหนธรรมสำเร็จพระอรหัตตผล สมด้วยพระพุทธนิพนธ์ภาษิตว่า สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญํ คนฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา ฯ อันการสดับพระธรรมเทศนา แม้ว่าตั้งใจสดับโดยรงับมานะทิฏฐิเสียแล้ว แต่มีใจยังไม่สงบแน่แน่วตรงไปสู่กระแสธรรมคำสั่งสอน เพราะมีนิวรณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเข้าครอบงำก็ดี มีมุ่งอยู่ในทางอื่นอันไม่ตรงต่อกระแสธรรมที่สดับนั้นก็ดี ย่อมไม่ได้อานิสงสคุณแห่งการสดับธรรมเต็มที่ ข้อนี้พึงเหนโสฬสมาณพเปนอุทาหรณ์ มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกัน เมื่อตรัสพยากรณ์ปัญหาของอชิตมาณพจบลงแล้ว น่าจะได้บัลลุพระอรหัตตผลพร้อมกัน เพราะต่างคนได้อบรมอินทรีย์มาดีแล้ว แต่หาเปนเช่นนั้นไม่ ก็คงเปนเพราะต่างคนมีใจมุ่งจะทูลถามปัญหาของตน จึ่งมิได้เข้าใจพระธรรมเทศนาที่สมเดจพระบรมศาสดาทรงพยากรณ์ แจ่มแจ้งสิ้นเชิงเหมือนท่านเจ้าของปัญหา เปนแต่ยังศรัทธาเลื่อมใสให้มั่นคงขึ้นเท่านั้น ฯ อนึ่งปิงคิยมาณพกราบ

ทูลถามปัญหาด้วยตนเอง น่าที่จะสำเร็จพระอรหัตตผลดุจมาณพ ๑๕ คนกับทั้งบริวารนั้น แต่ท่านว่าบัลลุเพียงธัมมาภิสมัย เพราะมีจิตต์ประวัติไปถึงพาวรีพราหมณ์ผู้เปนลุง โดยความเสียดายที่ไม่ได้มาฟังพระธรรมเทศนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงนั้น ฯ นี้ควรเปนอุทาหรณ์ที่สาธุชนผู้หวังผลพิเศษในพระพุทธศาสนา จะถือเอาเปนเหตุเครื่องเตือนจิตต์ ปลดเปลื้องมานะความถือตนว่าตนดีกว่าท่าน ตนเหมือนกับท่าน หรือตนเลวกว่าท่าน ปลดเปลื้องทิฏฐิอันให้เหนไปว่า ส่วนนั้นดีส่วนนี้ไม่ดี เสียงนี้ไพเราะเสียงนั้นไม่ไพเราะ ควรแก่ตนบ้างไม่ควรแก่ตนบ้างเสีย และเครื่องกังวลทั้งปวง อันจะเปนอันตรายแก่การฟังธรรมเสีย มีมุ่งอยู่เพียงว่าธรรมเทศนานั้นใจความว่าอย่างไร หมายความเพียงไหน ให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติอย่างไร ดังนี้ ก็คงจะเปนผู้ที่ได้เหนธรรมอันประณีต และทำกิเลศในสันดานตนให้สิ้นไปโดยควรแก่วิสัย ฯ เมื่อโชตกมาณพกราบทูลปรารภที่จะถามปัญหาโดยอาการที่อยากฟังแลรับรองจะศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตนด้วยประการนี้แล้ว ฯ

(คาถาที่ ๒) สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเตือนโชตก

มาณพว่า ถ้าอย่างนั้นท่านจงเปนผู้มีปัญญารักษาตน เปนผู้มีสติทำความเพียรในศาสนานี้และ ท่านได้ฟังเสียงแต่สำนักเราแล้วพึงศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตนเถิด ดังนี้ ฯ

มีวรรณนาว่า ผู้มีปัญญารักษาตน มีสติแลความเพียรอันเปนไปในธรรมวินัย ย่อมเปนผู้สามารถศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตน ให้บัลลุผลประจักษ์โดยควรแก่กาล ด้วยกำจัดกิเลศตัณหาแลกรรมอันเปนเหตุสืบต่อสังขาร คือกองทุกข์อันไม่มีที่สิ้นสุด ให้หยุดให้ดับลงได้ เพราะผู้ที่จะบัลลุคุณความดีมีความสุขเต็มภูมิ ด้วยยังกิจน้อยใหญ่ที่ต้องประสงค์ให้สำเร็จโดยชอบล้วนต้องอาศัยคุณ ๓ ประการนี้เปนหลักแห่งความประพฤติ แม้สมเดจพระบรมศาสดาที่ได้บัลลุพระปรมาภิเศกสัมโพธิญาณ ก็ด้วยทรงอาศัยพระบารมีธรรม ๓ ประการนี้เปนปัจจัย จึ่งได้ตรัสสรรเสิญไว้แต่ละอย่าง ๆ มีปริยายเปนอเนกประการ ดังพระพุทธบรรหารแสดงคุณของปัญญาว่า ปญฺญา โลกสฺมิ ปชฺโชโต ปัญญาเปนแสงสว่างในโลก ปญฺญา นรานํ รตนํ ปัญญาเปนรตนะของนรชน ปญฺญาชีวึชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ ปราชญ์ได้กล่าวชีวิตของผู้เปนอยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐสุด เปนต้น ฯ ก็บุทคลผู้จะมีปัญญาอย่างสูงถึงรักษาตนด้วยดี ทำชีวิตของตนให้ประเสริฐ ต้อง

รู้จักอุบายที่จะให้เกิดปัญญา แลมีสติประกอบความเพียรให้ชอบแก่เหตุ เพราะปัญญาย่อมเกิดมีแต่การทำของบุทคล คือหมั่นสดับตรับฟังโดยกาล หมั่นคิดอ่านขบข้อที่ได้สดับแล้วให้เหนจริงแจ่มแจ้ง เจริญภาวนาโดยสมถวิธีแลวิปัสสนาวิธี จึงจะมีปัญญาพิเศษสมบูรณ์ขึ้นได้ ดุจเทศนานัยว่า โยคา เว ชายเต ภูริ ปัญญาย่อมเกิดเพราะความประกอบ ถ้าเว้นการประกอบเสียแล้ว แม้ถึงปัญญาจะมีอยู่บ้างก็จะไม่ปรากฏ ดังพระพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า อโยคา ภูริสํขโย ความสิ้นไปแห่งปัญญา เพราะความไม่ประกอบ ฯ

อนึ่งผู้มีสติระลึกได้ก่อนแต่ทำแต่พูดแต่คิด เมื่อทำพูดคิดแล้วก็ระลึกได้ ย่อมเปนเหตุให้เลือกประกอบแต่ในทางที่ชอบ เพราะสติเปนคุณมีอุปการมาก อันบุทคลอบรมให้บริบูรณ์มั่นคงแล้ว ย่อมประสิทธิ์ประสาทสิ่งที่ต้องประสงค์ให้ไม่มีประมาณ เปนคุณที่บุทคลต้องใช้ในที่ทุกสถาน ในกิจการทุกอย่าง สมดังเถระภาษิตว่า สติ สพฺพตฺถ ปตฺถิยา สติจำปราถนาในที่ทั้งปวง เพราะผู้ที่ไม่มีสติเปนเหมือนคนหลับ จะจับจะทำอะไรย่อมได้บ้างเสียบ้าง ดังฝันดีฝันร้ายปนกันอยู่ฉนั้น สติเปนธรรมเครื่องตื่นจากหลับไม่ต้องฝัน สมด้วยบาลีประพันธ์ ในสคาถวรรค

สังยุตตนิกายว่า สติ โลกสฺมิ ชาคโร สติเปนธรรมเครื่องตื่นในโลก ฯ เหตุนี้สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าจึ่งทรงแสดงอุบายที่ให้เกิดสติไว้เปนหลายประการ เช่นสติปัฏฐาน ๔ แลอนุสสติ ๑๐ เปนต้น เพื่อให้บุทคลผู้เหนคุณแล้ว มีมนสิการประกอบความเพียรให้เปนผู้มีสติไพบูลย์ เปนคนไม่อยู่ปราศจากสติ เปนคนไม่ประมาท เปนผู้ไม่ตาย มีใจยินดีในธรรมเปนโคจรของพระอริยเจ้า มีความเพ่งเปนปรกติ มีความเพียรต่อเนื่องกันไม่ขาดสาย มีความบากบั่นมั่นคง แลให้มีปัญญาถูกต้องพระนิพพานอันเกษมจากโยคะอย่างยิ่งเปนที่สุด ฯ

ก็บุทคลจะเปนผู้มีปัญญาแลสติทั้งสองประการจำเริญกล้าหาญเต็มที่ ก็ด้วยอาศัยความเพียรเปนแม่แรงดังกล่าวแล้ว ความเพียรจึ่งเปนคุณอันใหญ่หลวง บุทคลใดมาละเลยล่วงความเพียรเสียแล้ว ย่อมคลาดแคล้วจากประโยชน์ทั้งปวง อันจะพึงสำเร็จด้วยเรี่ยวแรงดังนี้ จึ่งมีพระพุทธภาษิตแสดงอานิสงส์ของความเพียรไว้ว่า วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ คนย่อมล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร ฯ อันความเพียรนี้ เปนกำลังสำคัญในอันที่จะให้ตรัสรู้ธรรมเปนส่วนมากเสมอด้วยสติ จึ่งตรัสไว้ในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ถึง ๙ ประการ ไม่มีธรรมประเภทอื่นจะมากกว่า แลนอกจากนี้ สมเดจพระผู้มี

พระภาคเจ้าก็ได้ตรัสสรรเสิญจาตุรงคมหาปธาน คือความเพียรอย่างใหญ่ ไม่เหนแก่อังคาพยพสิ่ โดยพระบาลีว่า

กามํ ตโจ นหารุ จ อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตุ

เปนต้น มีความว่าเลือดเนื้อในกายของเราเหือดแห้งไปเถิด จงเหลือแต่เอ็นหนังกระดูกก็ตามที ผลนั้นใดจะพึงถึงได้ด้วยเรี่ยวแรงบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ ยังไม่ถึงผลนั้นแล้ว แลจะหยุดเพียรเสียจักเปนอันไม่มี ฯ ข้อนี้เปนอุทาหรณ์ที่น่าจับใจยิ่งนัก เพราะเหตุว่าสมเดจพระบรมศาสดาจารย์ แม้ทรงอบรมพระสันดานให้เต็มด้วยพระบารมีธรรมแล้ว ยังต้องบากบั่นพากเพียรเปนประการใหญ่จึ่งสำเร็จ บ่งชัดว่าผู้ปฏิบัติจำต้องมีสติบัญญาทำความเพียรจึ่งจะประสบผลที่ต้องประสงค์ ฯ สมเดจพระบรมศาสดาทรงเตือนโชตกมาณพให้เปนผู้มีบัญญารักษาตน เปนผู้มีสติทำความเพียรแล้วสดับพระธรรมเทศนาเพื่อศึกษาธรรมเปนที่ดับกิเลศของตน อันจะให้ล่วงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ด้วยทรงเหนอำนาจประโยชน์ ดังวิสัชชนามาด้วยประการฉนี้ ฯ

(คาถาที่ ๓) ลำดับนั้นโชตกมาณพกราบทูลสรรเสิญพระคุณแสดงความเคารพแล้ว ทูลวิงวอนให้พระองค์ปลดเปลื้องความ

สงสัยของตนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้วิสุทธิเทพ ข้าพระองค์ได้เหนพระองค์เปนพราหมณ์ผู้หากังวลมิได้ เปนไปอยู่ในมนุษยโลก เพราะเหตุนั้นข้าพระองค์ขอถวายนมัสการพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยวงศ์ ผู้มีจักษุเหนธรรมรอบข้าง ขอพระองค์ทรงปลดเปลื้องข้าพระองค์เสียจากความสงสัยเถิด ฯ

โดยอธิบายว่า โธตกมาณพได้เหนสมเดจพระบรมศาสดามีพระอินทรีย์สงบรงับเปนที่น่าเลื่อมใส ทั้งทรงแสดงพระธรรมเทศนาประกอบด้วยเหตุผลไพเราะ มีมาณพทั้งสี่กับบริวารได้ยอมตนเปนสาวกอุปสมบทในพระศาสนาเปนพยานดังนั้น เปนเหตุให้ลงสันนิษฐานว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเปนผู้หมดจดจากกิเลสหากังวลมิได้ โดยรู้ทั่วถึงธรรมทั้งปวง คงจะทรงปลดเปลื้องความสงสัยของตนเสียได้ดุจมาณพเหล่านั้น จึ่งได้กราบทูลสรรเสิญด้วยความเลื่อมใส พร้อมด้วยความเคารพแลขอให้พระองค์ทรงปลดเปลื้องความสงสัยของตน ฯ

(คาถาที่ ๔) สมเดจพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนโธตก เราไม่อาจเพื่อจะปลดเปลื้องใคร ๆ ในโลกผู้ยังมีความสงสัยอยู่ได้ ก็แต่ว่าท่านเมื่อรู้ตรงธรรมอันประเสริฐอย่างนี้จะข้ามห้วงอันนี้เสียได้ ฯ

โดยบรรยายว่า ผู้ยังไม่รอบรู้ในกองสังขารทั้งปวงตามความเปนจริงอย่างไร ย่อมมีความสงสัยในทุกข์ สงสัยในเหตุให้เกิดทุกข์ สงสัยในความดับทุกข์ สงสัยในปฏิปทาอันจะให้ถึงความดับทุกข์ สงสัยในเบื้องต้นแห่งสังขาร สงสัยในเบื้องปลายแห่งสังขาร สงสัยทั้งเบื้องต้นเบื้องปลายแห่งสังขาร สงสัยในธรรมทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยมีสิ่งนี้ ๆ เปนปัจจัย แลดับไปเพราะดับเหตุอย่างนี้ ๆ ผู้สงสัยอยู่ในธรรม ๘ ประการอย่างนี้ ย่อมเปนผู้ติดอยู่ในทุกข์ ไม่แน่ในปฏิปทาที่จะพึงประพฤติในโลกนี้ว่าอย่างไรจะถึงที่สุดทุกข์ แลไม่แน่ในคติของตนอันกรรมจะให้ผลในอนาคต มีความขัดข้องหวาดหวั่นต่ออันตราย ประดุจผู้เวียนว่ายอยู่ในห้วงน้ำอันยังแลไม่เหนฝั่ง ฯ

อันการที่จะปลดเปลื้องความสงสัยนั้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงทราบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ว่าสามารถจะทรงปลดเปลื้องได้ก็จริง แต่เปนกิจเนื่องด้วยความปฏิบัติตามด้วยความเพียรแลสติปัญญาของผู้นั้น เพราะพระองค์เปนแต่ผู้บอกหนทางให้ ดังพระพุทธภาษิตอันมีมาในพระธรรมบทว่า ตุมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ ความเพียรอันท่านทั้งหลายต้องทำเอง อกฺขาตาโร ตถาคตา พระตถาคตทั้งหลายเปนแต่ผู้บอกทางให้ ฯ ถ้าผู้ใดไม่ประพฤติ

ตามคำสั่งสอนของพระองค์ ก็ย่อมเปนผู้หลงผู้เขลา ไม่รู้เท่าสังขารตามเปนจริงอยู่อย่างเดิม ๆ ต่อเปนผู้ประพฤติตามคำสั่งสอนไม่นอกทาง จึ่งจะบัลลุวิชาความรู้จริงเหนแจ้งในอริยสัจกำจัดความสงสัยในเบื้องต้นสงสัยในเบื้องปลาย สงสัยทั้งเบื้องต้นเบื้องปลาย แลปฏิจจสมุปบาทเสียได้ ชื่อว่าเปนผู้เหนตรงธรรมอันประเสริฐ คือพระนิพพานเปนที่ดับกิเลศแลกองทุกข์โดยไม่เหลือดังนี้ สมเดจพระมหามุนีผู้เปนยอดนักปราชญ์จึ่งได้ตรัสว่าพระองค์ไม่อาจทรงปลดเปลื้องใคร ๆ ในโลกจากความสงสัยได้ ก็แต่ว่าเมื่อท่านรู้ตรงธรรมอันประเสริฐอย่างนี้แล้ว จะข้ามห้วงอันนี้คือความสงสัยอันเกิดมาแต่อวิชชาเสียได้ ฯ

(คาถาที่ ๕) โธตกมาณพกราบทูลขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมต่อไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เปนพรหม ขอพระองค์ทรงพระกรุณาสั่งสอนซึ่งธรรมอันสงัดจากกิเลศ ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ่มแจ้งเถิด อย่างไรข้าพระองค์จะพึงเปนคนปลอดโปร่งไม่ติดขัดดุจอากาศ รงับกิเลศเสียได้ ไม่ต้องอาศัยสิ่งหนึ่งสิ่งใด เที่ยวไปในชาตินี้นี่แล ฯ

เนื้อความที่โธตกมาณพกราบทูลดังนี้ มีข้อที่จะพึงเข้าใจเพียงว่า จะให้สมเดจพระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ

ซึ่งเหมาะแก่นิสัยของตน เพื่อจะได้รู้ตรงธรรมนั้นแล้วไม่ต้องสงสัย ไม่ต้องอาศัยตัณหามานะทิฏฐิ อันให้เปนไปอย่างขัดข้องดุจมีเครื่องผูกมัด เพื่อจะเปนคนปลอดโปร่งดุจอากาศ คือไปไหนไปได้ อยู่ที่ไหนอยู่ได้ ไม่เลือกว่าในบ้านหรือในป่า ที่ลุ่มหรือที่ดอนก็เหมาะเสมอกันฉนั้น ฯ เข้าในคาถาประพันธ์สรรเสิญพระอรหันต์ทั้งหลายว่า

คาเม วา ยทิ วา รญฺเญ นินฺเน วา ยทิ วา ถเล
ยตฺถ อรหนฺโต วิหรนฺติ ตํ ภูมิรามเณยฺยกํ ฯ

แปลว่า พระอรหันต์ทั้งหลายย่อมอยู่ในที่ใด จะเปนบ้านหรือป่าก็ตาม จะเปนที่ลุ่มหรือที่ดอนก็ตาม ที่นั้นเปนภูมิควรยินดี ฯ

(คาถาที่ ๒) สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เราจะบอกธรรมเครื่องรงับกิเลศในอัตตภาพนี้ ซึ่งจะเหนเองไม่ต้องเชื่อผู้อื่น ที่บุทคลได้รู้แจ่มแจ้งแล้ว เปนผู้มีสติประพฤติอยู่ พึงข้ามพ้นตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้แก่ท่าน ฯ

การที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงสดับวาจาของโชตกมาณพประกอบกับทรงเหนอาการที่แสดงความเคารพดังนั้น ย่อมทรงทราบอัธยาศัยแลอินทรีย์ของโชตกมาณพ อันสมควรแก่พระธรรมเทศนาอย่างไร ประดุจแพทย์ผู้ชำนาญทราบสมุฏฐานแห่ง

โรคนั้น เพื่อจะให้โธตกมาณพมีสมาทานมั่นในใจว่า เมื่อรู้ธรรมใดเข้าใจแล้ว จะเปนผู้มีสติประพฤติอยู่ จนเกิดความรู้ความเหนอย่างประณีต อันประจักษ์แก่ตนในปัจจุบัน แล้วรงับกิเลศคือตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้ ไม่ใช่รู้เข้าใจแล้วก็แล้วไป ดังผู้มีกระจกไว้แต่มิได้ส่องดูเพื่อจะแต่งตัวให้ดี หรือเรียนรู้แผนที่ไว้สนทนากัน หาต้องการจะไปสู่ที่นั้นไม่ ดังนี้ จึงได้ตรัสว่าจะทรงแสดงธรรมเครื่องรงับกิเลศ อันบุทคลได้รู้แจ่มแจ้งโดยเนื้อความแล้ว มีสติประพฤติอยู่จะเหนชัดด้วยตนเองในปัจจุบัน ไม่ต้องเชื่อตามคำบอกเล่า แล้วข้ามตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้แก่ท่าน ฯ

(คาถาที่ ๗) เมื่อโธตกมาณพได้สดับดังนั้น ก็มีความบันเทิงจิตติ์ยิ่งนัก จึงกราบทูลแสดงความยินดีในรวางนั้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ข้าพระองค์ยินดีธรรมเครื่องรงับกิเลศอันสูงสุดนั้นเปนอย่างยิ่ง บุทคลได้รู้ธรรมไรเล่าแจ่มแจ้งแล้ว เปนผู้มีสติประพฤติอยู่ พึงข้ามตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้ ฯ

การที่โธตกมาณพกราบทูลแสดงความยินดีพระธรรมเปนเครื่องรงับกิเลศอันสูงสุด ที่บุทคลรู้แจ่มแจ้งแล้วมีสติประพฤติอยู่ พึง

ข้ามตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้ดังนี้ ย่อมเปนประหนึ่งทูลถวายทานบนในการที่จะปฏิบัติตาม ประกาศให้เหนชัดว่าเปนผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ดุจผ้าอันฟอกสอาดแล้ว ควรรับน้ำย้อม หรือประดุจดอกประทุมชาติอันชูก้านขึ้นมาพ้นน้ำ คอยสัมผัสรัสมีพระอาทิตย์แล้วจะบานฉนั้น ฯ

(คาถาที่ ๘) สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าจึ่งทรงพยากรณ์ปัญหานั้นว่า ท่านกำหนดรู้อารมณ์อันใดอันหนึ่ง ในส่วนเบื้องบน ในส่วนเบื้องต่ำ แลในส่วนด้านขวางหรือในท่ามกลางแจ่มแจ้งแล้ว ว่าล้วนเปนเครื่องติดข้องอยู่ในโลก ท่านอย่าได้ทำความอยากเพื่อภพน้อยภพใหญ่ ด้วยประการอย่างนี้แล ฯ

พระพุทธภาษิตนี้ เปนเนื้อความแห่งธรรมเครื่องรงับกิเลศที่บุทคลรู้แจ่มแจ้งแล้ว เปนผู้มีสติประพฤติอยู่ พึงข้ามตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้ เปนปฏิปทาแห่งธรรมอันสูงสุด ที่บุทคลมีสติประพฤติอยู่ จักเปนผู้เหนตรงธรรมอันประเสริฐคือพระนิพพาน แลข้ามความสงสัยดุจห้วงน้ำเสียได้ ฯ มีเงื่อนที่จะพึ่งบรรยายเปน ๓ คือ อารมณ์แลตัณหาเปนเครื่องให้ติดในโลก ๑ ไม่ทำตัณหาเพื่อภพน้อยภพใหญ่อยู่ จักข้ามตัณหาอัน

ให้ติดข้องในโลกได้ ๑ ผู้ติดข้องอยู่ในโลกกับผู้ไม่ติดข้องอยู่ต่างกันอย่างไร ๑ ฯ

อารมณ์นั้นได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รศ โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันเปนส่วนหนึ่ง ๑ ๆ แห่งโลก แต่หมายเอาเหตุที่เปนคู่กับอายตนะภายในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จึ่งได้เรียกว่าอารมณ์ เมื่อจะจำแนกตามที่โลกเข้าใจกันอยู่ มีประเภทเปนอันมาก พึงเหนเช่นที่แสดงไว้ในอนัตตลักขณสูตร์ ในส่วนรูปเปนอาทิว่า ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ รูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เปนอดีตเปนอนาคตแลปัจจุบัน อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา เปนภายในหรือเปนภายนอก โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา หยาบหรือเลอียด หีนํ วา ปณีตํ วา เลวทรามหรือประณีต ยนฺทูเร สนฺติเก วา ไกลหรือใกล้ สพฺพํ รูปํ เนตํ มม เนโสหมสฺมิ น เมโส อตฺตาติ รูปทั้งปวงนั้นเปนสักแต่ว่ารูป นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ดังนี้ ฯ อนึ่งตามอรรถกถานัยแสดงความต่างแห่งอารมณ์ไว้เปนหกหมวด คือต่างโดยกาล ได้แก่ส่วนที่เปนอดีตเปนอนาคตแลปัจจุบัน ๑ ฯ ต่างโดยเวทนาได้แก่ สุข ทุกข์ แลอทุกขมสุข ๑ ฯ ต่างโดยเหตุได้แก่กุศล อกุศลแลอพยากฤษ ๑ ฯ ต่างโดยภพได้แก่เทวโลก

มนุษยโลก แลอบายโลก ๑ ฯ ต่างโดยธาตุได้แก่อรูปธาตุ รูปธาตุ แลกามธาตุ ๑ ฯ ต่างโดยฐานะได้แก่ส่วนเปนเบื้องบน ส่วนเปนเบื้องต่ำ แลเบื้องขวางหรือในท่ามกลาง ๑ ฯ

สมเดจพระบรมศาสดาจารย์ ทรงแสดงแก่โชตกมาณพว่า ท่านกำหนดรู้อารมณ์อันใดอันหนึ่ง อันเปนส่วนเบื้องบนเบื้องต่ำเบื้องขวาง หรือในท่ามกลางแจ่มแจ้งแล้วว่าเปนเครื่องติดข้องในโลกนั้น ก็โดยทรงหมายเอาอารมณ์คือ รูป เสียง กลิ่น รศ โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันต่างโดยปริยายเปนอันมากนั้น รวมลงในอาการที่ต่างโดยฐานะอันจัดเปนส่วนเบื้องบนบ้าง เบื้องต่ำบ้าง เบื้องขวางหรือในสถานกลางบ้าง ดังนี้ ฯ

การกำหนดรู้อารมณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ตามอาการของชนสามัญผู้มี ราคะ โทษะ โมหะ ยังไม่สิ้น ย่อมรู้ตามอายตนะคือ รูป เสียง กลิ่น รศ โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เช่นเหนรูปด้วยในตา รู้ว่าขาวเหลือง หยาบเลอียด ใกล้ไกล เลวดี เหล่านี้เปนต้น ย่อมหมายเอาสีสัณฐานแลอาการแห่งธรรมธาตุอันปัจจัยคุมขึ้นชั่วคราวเหนเพียงชั้นผิว ๆ ภายนอก แม้กำหนดรู้ใน รูป เสียง กลิ่น รศ โผฏฐัพพะ แลธรรมารมณ์ อันต่างโดยฐานะทั้ง ๓ นั้นก็เช่น

เดียวกัน แล้วหลงถือเอาอารมณ์นั้น ๆ อันเปนส่วนของโลก ว่าเปนจริงทั้งข้างดีข้างชั่ว มีความถือมั่นแลเก็บไว้ด้วยสัญญาความจำหมาย ย่อมได้สุขบ้างทุกข์บ้าง ตามแต่อารมณ์จะเปนไป แล เพราะทุกข์เปนส่วนที่ไม่ปราถนา ย่อมเปนเหตุแสวงหาส่วนที่เปนเครื่องเกื้อกูลแก่ความสุข เพื่อกำจัดทุกข์ภัยอันมีมาเพราะเหตุนั้น ๆ เมื่อยังไม่รู้จักทุกข์ คือปัญจุปาทานขันธ์ตามเปนจริงเพียงไร เปนผู้ยังถือมั่นในทุกข์ ย่อมเปนผู้ถูกทุกข์รังควานร่ำไป ทุกข์ยังไม่ดับสิ้นเชิงตราบใด ความอยากแก้ทุกข์ความอยากหนีทุกข์ ความอยากได้เครื่องแก้ทุกข์ ความสดุ้งต่อทุกข์อันมีมาแต่เหตุนั้น ๆ แลความอยากได้สุข ความอยากได้เครื่องอุปการแก่ความสุข ก็ย่อมเกิดมี ความอยากนี้เรียกว่าตัณหา ท่านจำแนกไว้ ๓ คือ กามตัณหาความอยากได้วัตถุกามแลกามภพ ๑ ภวตัณหา ความอยากมีอยากเปนในส่วนที่พอใจแลอยากในรูปภพ ๑ วิภวตัณหาความอยากไม่มี ไม่เปนในส่วนที่ไม่พอใจแลอยากในอรูปภพ ๑ ฯ ตัณหานี้สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เปนสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะความอยากย่อมเปนไปในอารมณ์ต่าง ๆ ล้วนเปนประเภทแห่งสังขารอันมีความแปรปรวน มีความทุกข์ประจำอยู่ทั้งนั้น ดังพระพุทธภาษิตประพันธ์ว่า สงฺขารา ปรมา

ทุกฺขา สังขารทั้งหลายเปนทุกข์อย่างยิ่ง ฯ การที่สัตว์บุทคลไม่รู้จักทุกข์ตามเปนจริงอย่างไร ให้ตัณหาเปนไปในอารมณ์นั้น ๆ ย่อมเปนเหตุสืบต่อทุกข์ในโลกไม่ขาดสาย เพราะเหตุนี้อารมณ์นั้น ๆ แลตัณหาในอารมณ์ จึ่งปรากฏว่าเปนเครื่องติดข้องอยู่ในโลก ฯ อันที่จริงแต่ลำพังทุกข์คืออุปาทานขันธ์ ๕ อันได้มาเพราะอาศัยตัณหาในก่อน แม้เปนของหนักถ้ารู้จักผ่อนผันไม่ถือมั่น ไม่มีตัณหาเปนอาหาร ไม่แส่หาสังขารอื่นอีก เมื่อมีกิจอันจำจะต้องทำก็ทำไปตามน่าที่ เช่นนี้ ทุกข์นั้นก็จะดับไปตามธรรมดาของสังขารในไม่ช้า ได้ในคาถาพุทธภาษิตว่า

นิกฺขิปิตฺวา ครุํ ภารํ อญฺญํ ภารํ อนาทิย
สมูลํ ตณฺหํ อพฺพุยฺห นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต ฯ

บุทคลวางภาระอันหนักเสียแล้ว ไม่ถือเอาสิ่งอื่นเปนภาระอีก จะเปนผู้ถอนตัณหาทั้งรากได้ หมดความปราถนาแล้ว ปรินิพพานดังนี้ ฯ

บุทคลมากำหนดรู้อารมณ์ว่าเปนเครื่องติดข้องอยู่ในโลกแจ่มแจ้งอย่างนี้แล้ว เปนผู้มีสติไม่ทำตัณหาความอยากเพื่อภพน้อยภพใหญ่ คือไม่อยากเพื่อความมีเพื่อความเปนตามอารมณ์ทั้งน้อยแลใหญ่ เพราะเหนความมีความเปนแห่งอารมณ์คือภพ เปนเหตุ

แห่งชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ที่ตนไม่ปราถนา โดยมีสติกำหนดรู้อายตนะทั้งภายใน แลภายนอก กำหนดรู้สัมผัสส์แห่งอายตนะ รู้เวทนาอันเกิดแต่สัมผัสส์นั้น รู้สัญญาอันจำได้หมายไว้ รู้ความคิดอ่านอันแล่นไปตามอารมณ์นั้นตามความเปนจริงว่า ไม่เที่ยงไม่ทนถาวรไปถึงไหน เกิดขึ้นด้วย แปรไปด้วย ดับไปด้วยอยู่โดยปรกติ เปนไปกับด้วยทุกข์ไม่มีประมาณ ประดุจความมีความเปนทั้งสิ้นมีปรากฎอยู่เฉภาะหน้า ฯ ตัณหาความอยากในอารมณ์นั้นย่อมไม่เกิดขึ้น ย่อมดับอุปาทานความถือมั่นอันเปนเหตุดับภพ เมื่อไม่มีภพความเกิดในโลกย่อมไม่มี ฯ ถ้าทำเหตุคือตัณหาเพื่อภพน้อยภพใหญ่อย่างใดอย่างหนึ่งไว้แล้ว ชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณะทุกข์ก็ย่อมตามมา จะหลีกเลี่ยงไม่รับหาไม่ได้ คงต้องเปนไปตามวิสัยของโลกกว่าจะสิ้นกรรมสิ้นวิบาก ฯ

อันโลกนั้นท่านจำแนกไว้โดยประเภทเปน ๓ คือ สังขารโลก ได้แก่สภาวธรรมทั้งสิ้นอันเปนไปตามคติแห่งธรรมดา คือเปนไปตามปัจจัย โดยคุมกันขึ้นปรากฎเปน รูป เสียง กลิ่น รศ โผฎฐัพพะ ธรรมารมณ์บ้าง เปลี่ยนแปลงเปนอย่างอื่นไปบ้าง สลายจากรูป เสียง กลิ่น รศ โผฎฐัพพะ ธรรมารมณ์จนไม่

ปรากฏบ้าง แล้วแต่เหตุปัจจัยจะบันดานให้เปนไป ๑ ๆ สัตวโลก ได้แก่สังขารมีวิญญาณครอง รวมทั้งเทวดามนุษย์ดิรัจฉานแลเปรต อสุรกาย ๑ ๆ โอกาศโลกได้แก่แผ่นดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ แลพฤกษาชาติ ติณชาติ อันคุมกันขึ้นเปนส่วน ๆ โดยธรรมดา รวมทั้งวัตถุที่ประดิษฐ์ขึ้นอันเปนที่อาศัยของสัตว์ ๑ ๆ โลกทั้ง ๓ อันต่างโดยอาการเหล่านี้ บางส่วนเปนสิ่งให้โทษ เพราะเปนข้าศึก เหตุทำลายล้างผลาญเครื่องอุปการแก่ความสุขโดยปรกติ บางอย่างให้คุณ เพราะเปนเครื่องอุปการแก่ความสุข แลเปนเครื่องเกื้อกูลแก่เครื่องอุปการแห่งความสุข แต่กลับให้โทษได้ในเมื่อประกอบเกินพอดี บางอย่างเปนสิ่งให้คุณด้วย เปนสิ่งให้โทษด้วย แล้วแต่การประกอบ ๆ บุทคลผู้เขลาไม่รู้เท่าส่วนเหล่านั้นตามเปนจริงอย่างไร เหนโลกเปนส่วน ๆ โดยเปนอารมณ์ที่เปนคู่กับอายตนะภายใน เพียงชั้นสมมติบัญญัติ ย่อมประกอบในส่วนอันให้โทษ ละเลิงในสิ่งอันอาจให้โทษ แลย่อมเพลิดเพลินย่อมติดในสิ่งอันให้คุณ ย่อมได้เสวยสุขบ้างทุกข์บ้าง อันสิ่งนั้น ๆ พึงอำนวย เปนผู้หวั่นไหวในโลกธรรมทั้ง ๘ เปนผู้อัน

ใคร ๆ ย่อมขู่หรือล่อให้เปนไปตามปรารถนา ชื่อว่าเปนผู้ติดอยู่ในโลก หมกอยู่ในโลก ฯ

ฝ่ายบัณฑิตผู้พิจารณาโลกอยู่ เหนตามความเปนจริงอย่างไรแล้ว ย่อมไม่ติดอยู่ในโลก ไม่หวั่นไหวในโลกธรรม อันใคร ๆ ไม่อาจขู่หรือล่อให้เปนไปตามปรารถนา ชื่อว่าเปนอิศระด้วยตนเปนผู้มีสุขอันประณีตส่วนเดียว เพราะเหตุนี้สมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระมหากรุณา จึ่งตรัสชักชวนชนทั้งหลายให้พิจารณาโลกว่า

เอถ ปสฺสถิมํ โลกํ จิตฺตํ ราชรถูปมํ
ยตฺถ พาลา วิสีทนฺติ นตฺถิ สํโค วิชานตํ ฯ

ท่านทั้งหลายจงมาดูโลกนี้ อันตระการดุจราชรถที่คนพาลทั้งหลายหมกอยู่ แต่ผู้รู้หาข้องอยู่ไม่ ฯ

อันผู้มีสติพิจารณาโลกอยู่ย่อมเปนประดุจผู้ขยายตนออกให้เชื่องขึ้นไปลอยเด่นอยู่เหนือโลก ไม่เกี่ยวข้องด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งแลย่นโลกทั้งมวญให้เล็กลงเปนของปรากฏเฉภาะหน้า แม้ว่าสัตว์ทั้งหลายที่กำลังเกิดอยู่แลตายอยู่นับด้วยหมื่นด้วยแสนก็ดี ที่มีสุขบ้างทุกข์บ้าง อันเปนอยู่ต่าง ๆ โดยเกือกูลอุดหนุนกันบ้าง โรคภัยเบียดเบียนอยู่บ้าง รบราฆ่าฟันล้างผลาญกันบ้างก็ดี บันดา

มีในโลกย่อมปรากฏอยู่ในที่อันเดียวกัน เหมือนดังแม่ครัวหุงเข้าย่อมเหนหม้อเข้าอันเดือดอยู่ด้วยอำนาจแห่งไฟเผา มีฟองผุดขึ้นดับไปอยู่ในที่นั้นเปนต้น ก็ย่อมจะเปนคนรู้แจ้งโลกชัดเจนว่าเปนที่น่าเบื่อหน่าย เพราะเต็มไปด้วยทุกข์ แล้วไม่กำหนัดยินดี ไม่อยากเพื่อความมีความเปนอย่างไรในโลก เปนผู้มีสติประพฤติอยู่ เปนผู้พิจารณาเหนอายตนะภายในภายนอกแลวิญญาณ อันต่างโดยประเภทเปนอันมากนั้นเปนเหมือนอันเดียวกัน มีความเกิดขึ้นอยู่ในเบื้องต้นด้วย ดับไปในที่สุดด้วย เหนทั้งเกิดขึ้นแลดับไปในปัจจุบันด้วย มีสติกำหนดรู้อยู่ว่าส่วนนั้น ๆ เปนแต่สักว่าเพียงอารมณ์อาศัยระลึก เมื่อสติกำหนดรู้อย่างนี้ ประพฤติอยู่โดยอาศัยปัญญาแลความเพียรดังทรงเตือนไว้ข้างต้น ย่อมจะเปนคนดับตัณหาเพื่อภพน้อยภพใหญ่ได้ จะเปนผู้เหนตรงธรรมอันประเสริฐแลข้ามพ้นความสงสัยดุจห้วงน้ำเสียได้ จักเปนผู้รงับกิเลศเสียได้ จักเปนผู้ปลอดโปร่งไม่ติดขัดดุจอากาศ เปนผู้มีอำนาจเต็มที่ ไม่ต้องห่วงใยอาลัยพัวพัน ไม่ต้องกระศัลย์โศกเศร้าเพราะพ้นเสียจากโลก อันประกอบด้วยทุกข์แล้ว ไม่ต้องอาศัยอะไร เที่ยวไปในชาตินี้ ฯ

เมื่อสมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพยากรณ์ปัญหา โดย

พระพุทธภาษิตจบลงแล้ว โธตกมาณพกับบริวารพันหนึ่งได้สำเร็จพระอรหัตตผล ประดิษฐานตนในเอหิภิกขุอุปสมบททรงจีวรสังฆาฏิบาตร์ ถวายอภิวาทสมเดจพระบรมโลกนารถ ประกาศว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเปนศาสดา ข้าพระองค์เปนสาวก แม้ชนพวกอื่นเปนอันมาก ก็บังเกิดธรรมจักษุบัลลุโลกุตตราริยผล โดยสมควรแก่อินทรีย์สามารถของตนณะสถานที่นั้น ด้วยประการฉนี้ ฯ

คุณแม่บุญเรือน โตงบุญเติม
อนุสรณ์

คณะสามัคคีวิสุทธิ และ ผู้ร่วมงานบุญในอดีต
ได้จัดพิมพ์ชำร่วยเป็นที่ระลึก
ด้วยความเคารพรักอย่างลึกซึ้ง
ในงานบำเพ็ญกุศล ฌาปนกิจศพ

คุณแม่บุญเรือน โตงบุญเติม

วันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๐๗
ณ วัดธาตุทอง อำเภอพระโขนง พระนคร

พระพุทโธองค์ใหญ่ซึ่งเป็นพระพุทธปฏิมากรในโบสถ์
วัดสารนาถธรรมาราม อำเภอแกลง จังหวัดระยอง
เป็นพระพุทธรูปที่คุณแม่นำชาวคณะสร้าง และทำพิธีอธิษฐานเป็นพิเศษ
สร้างเสร็จ ๒๖ ก.พ. ๒๔๘๖ ประกอบพิธีสมโภชที่วัดสัมพันธวงศ์
๔-๑๓ มีนาคม ๒๔๙๙ อัญเชิญไปประดิษฐานเป็นพระประธาน
วัดสารนาถธรรมาราม ๗ มี.ค. ๒๔๙๙
เวลา ๖.๐๙ น. เคลื่อนกระบวนไปถึงวัดสารนาถธรรมาราม เวลา ๑๖.๐๐ น.

๑. บุญเรือนอนุสรณ์

โดย

พระมหารัชชมังคลาจารย์

อุบาสิกาบุญเรือน โตงบุญเติม เป็นคนมีศรัทธา หาโอกาสบริจาคทาน รักษาศีลฟังธรรมในวันธรรมสวนอุโบสถ และฟังพระธรรมเทศนาที่ศาลาวัดสัมพันธวงศ์ ซึ่งมีประจำวันตลอดมา ครั้นเมื่อเข้าใจธรรมวินัยกว้างขวางขึ้น ก็พยายามศึกษาปฏิบัติถึงขั้นสมถวิปัสสนาร่วมกับคณะอุบาสิกาที่มาฟังธรรมเวลาค่ำ คือนอกจากชาวบ้านที่มาฟังธรรมแล้ว ก็มีสตรีที่มีศรัทธามาถือบวชเป็นชีนุ่งขาวอยู่หลายคน เมื่อแสดงเทศนาจบแล้ว ก็เริ่มถามความเข้าใจและความกำหนดจดจำ ตลอดถึงแนะอุบายที่จะเป็นอุปการแก่การปฏิบัติธรรมทั่ว ๆ ไป เมื่อแนะนำสั่งสอนนานเข้า ก็เลื่อนไปแสดงธรรมที่ละเอียดขึ้นไปโดยลำดับ นับว่าเป็นขั้นสมถภาวนา อุบายทำใจให้สงบบ้าง เลื่อนไปถึงขั้นวิปัสสนาภาวนา อุบายที่จะทำใจให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงตามพระธรรมวินัย หรือตามพระพุทธประสงค์ที่แท้จริงบ้าง วันละประมาณครึ่งชั่วโมงหรือชั่วโมงเศษบ้าง

ในบรรดานักศึกษาธรรมที่ประชุมในยุคนั้น รู้สึกว่าอุบาสิกาบุญเรือน เป็นผู้ที่เข้าใจเนื้อความของธรรมได้ดี และเป็นผู้กล้าหาญ กล้าตอบ กล้าพูด มีปฏิภาณได้ถ้อยได้ความ ถือเอาอรรถรสได้ เมื่อพูดจาแนะนำปรับความเข้าใจทางทฤษฎีพอควรแก่เวลาแล้ว ก็เริ่มนำบูชาอาราธนากัมมัฏฐานประกอบภาคปฏิบัติต่อไป โดยปกติก็ใช้เวลาประมาณชั่วเล่มธูป แล้วตรวจน้ำ เสร็จเลิกประชุม ระยะต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๐ อุบาสิกาบุญเรือนมีศรัทธากล้าขึ้น ก็ลาสามีมาบวชเป็นชีอยู่ที่ศาลาวัดสัมพันธวงศ์ จะเป็นกี่ปีจำไม่ได้ ได้ความว่าเธอทำความเพียรมาก ได้เห็นผลเป็นที่

พอใจหลายอย่าง แล้วก็ลาจากนุ่งขาวไปอยู่บ้านพักตำรวจกับ ส.ต.ท. จ้อย ผู้สามี แต่ก็ยังบำเพ็ญกุศลฟังธรรมอยู่เนือง ๆ สำหรับ ส.ต.ท. จ้อย เคยลาราชการขออุปสมบทตามประเพณีที่วัดสัมพันธวงศ์ ๓ เดือนเศษ แล้วลาสิกขาบทออกไปรับราชการตามเดิม ภายหลัง ส.ต.ท. จ้อย ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ ระยะต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๒ อุบาสิกาบุญเรือน ก็ศรัทธาเข้ามาบวชนุ่งขาวอยู่ที่ศาลาอีก แต่ก็มีเหตุให้เธอต้องลาจากการนุ่งขาวไปอีก แต่อาศัยธรรมที่ได้ปฏิบัติศึกษา มีความซื่อสัตย์สุจริต ฝึกกายวาจาจิต ให้มีอำนาจประกอบด้วยมีเมตตาธรรม ได้ช่วยนวดช่วยรักษาผู้ที่ป่วยไข้ตามที่รู้จักได้ผลดี ก็มีผู้หานวดมากขึ้น และมีผู้เอื้อเฟื้อมาก บางท่านก็นัดให้ไปอ่านหนังสือธรรมให้ฟังด้วย

เมื่ออุบาสิกาบุญเรือนมีอายุมากขึ้นก็มีความเพียรพยายามยิ่งขึ้น ไม่ละทิ้งการปฏิบัติ จึงมีความรู้ความสามารถกว้างขวาง เป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไปมากขึ้นตามลำดับ ถึงกับมีผู้พอใจร่วมกันปลูกสร้างบ้านพักให้ที่ถนนวิสุทธิกษัตริย์ ในที่ดินของคุณสม คุณพัชนี พรพิบูลย์ บ้าง สร้างบ้านพักให้ในที่ดินของ น.ส. วาย วิทยานุกรณ์ ที่บ้านนาซา ตำบลปากน้ำประแส อำเภอแกลง จังหวัดระยองบ้าง และแห่งที่สาม คุณหลวงและคุณนายแช่มวิชาสอน ได้สร้างบ้านให้อยู่ในที่ดินของคุณหลวงและคุณนายที่พระโขนง มีผู้เคารพนับถือไปฟังและสนทนาธรรม ขอให้ช่วยรักษาตัวเนือง ๆ ตลอดถึงไปประชุมไหว้พระสวดมนต์ เวลาบ่ายวันอาทิตย์วันละมาก ๆ เธออาศัยอยู่ที่บ้านหลังนี้เผยแผ่พระศาสนาและรักษาคนไข้ด้วยเมตตาต่อมาจนถึงแก่กรรม

อุบาสิกาบุญเรือน โตงบุญเติม แม้จะได้ย้ายที่อยู่ไปอยู่ที่อื่นแล้ว ก็หาโอกาสมาบำเพ็ญกุศลมีการรักษาศีล ฟังธรรมที่วัดสัมพันธวงศ์อยู่บ่อย ได้ช่วยขวนขวายในกิจการที่ควรทำตามสามารถ ตลอดถึงชักชวนผู้มีศรัทธาที่คุ้นเคยไปบำเพ็ญกุศล

มีทอดกฐิน ทอดผ้าป่าเป็นต้น ตามวัดต่าง ๆ อีกหลายแห่งหลายจังหวัด เช่นที่วัดสารนาถธรรมาราม จังหวัดระยอง และที่วัดอาวุธวิกสิตารามเป็นอาทิ นับว่าเป็นผู้สามารถชักนำในการกุศลเป็นกำลังแก่การพระศาสนาเป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังมีความสามารถได้แนะนำให้คนสนใจในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก เพราะได้ช่วยรักษาการป่วยไข้ให้หายโรคภัย มีผู้รู้จักนับถือมากทั้งภาคอิสาณและภาคพายัพ มีเชียงใหม่เป็นต้น ซึ่งมีผู้เขียนให้ปรากฏไว้แล้ว ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๒ อาตมาภาพได้ไปช่วยทนุบำรุงก่อสร้างวัดทางจังหวัดระยองหลายวัด โดยเฉพาะเป็นประธานก่อสร้างอุโบสถวัดสารนาถธรรมาราม อำเภอแกลง จังหวัดระยอง อุบาสิกาบุญเรือนได้ช่วยบอกบุญญาติมิตร ศิษย์พวกพ้องมาช่วยร่วมการกุศล เพื่อช่วยการก่อสร้างอุโบสถเป็นอันมาก และหล่อพระประธานก็ได้ช่วยจัดการตกลงกับช่างและหาทุนด้วย ซึ่งมีปรากฏในประวัติพระพุทโธใหญ่แล้ว แม้เธอเป็นศิษย์รับการศึกษาจากสำนักนี้ แต่อยู่ในฐานเป็นกัลยาณมิตรและเป็นสหายในการสร้างบารมีคนสำคัญผู้หนึ่ง ซึ่งยากที่จะหาผู้เสมอเหมือน สร้างอุโบสถและพระประธานราคา ๒ ล้านเศษนั้น ก็เป็นส่วนที่อุบาสิกาบุญเรือนช่วยขวนขวายบอกพวกพ้องมาร่วมการกุศล เป็นอุปการคุณควรระลึกในราว ๒ แสนบาท อาตมภาพขออนุโมทนาสาธุการเป็นอย่างยิ่ง เพราะน้อยคนจะทำได้ และเป็นการกุศลที่ชูใจให้ปลอดโปร่งเป็นอันมาก หากเธอจะสถิตในสถานใด ขอจงได้ประสพสุขสันติสมปรารถนานิรันดร เทอญ.

พระมหารัชชมังคลาจารย์*

(พระมหารัชชมังคลาจารย์)

วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร

๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๗

---

* *เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์และเป็นอาจารย์สอบธรรมวิปัสสนากัมมัฏฐาน คุณแม่บุญเรือน โตงบุญเติม*

รวมรวมจากหนังสือหลายเล่ม

โดย

พระมหาสำรวย นาควโร

วัดสัมพันธวงศ์

เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ

๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๓